

**TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRIGI
MAGTYMGULY ADYNDAKY TÜRKMEN
DÖWLET UNIWERSITETI**

OGULBAÝRAM ŞYHYÝEWA

**TÜRKMEN DILINIŇ
STILISTIKASY**

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat 2010

Şyhyýewa O.

Türkmen diliniň stilistikasy. Ýokary okuw mekdepleriniň filologiýa fakultetleri üçin okuw gollanmasy.

Kitapda türkmen diliniň stilistikasyna degişli meseleler yzarlanylýar. Onda türkmen diliniň jemgyýetçilik-publisistik, resmi-iş, ylmy-tehniki, çeper edebiyat stilleri, olaryň döreyiş, ösüş, kämilleşiş taryhy, funksional stilleriň hersiniň özüne mahsus aýratynlyklary, stilistikanyň dil biliminiň beýleki bölümlere gatnaşygy, dil medeniýetine galtaşygy, diliň çeperçilik serişdeleriniň funksional stillerde ulanylyş aýratynlyklary anyklanylýar.

Gollanma ýokary okuw mekdepleriniň filologiýa fakultetiniň talyplaryna, şeýle hem, türkmen dili mugallymlaryna niýetlenilendir.

GIRIŞ

Hormatly Prezidentimiziň Täze Galkynyşlar we Beýik Özgertmeler zamanasyndaky ilkinji Permandyr Kararlary bilim ulgamyny ösdürmeklige degişli bolup, ýurdumuzyň okuw – terbiýeçilik edaralaryň işini kämilleşdirmäge we ýurdumyzyň bilim ulgamyny dünýäniň ösen ýurtlarynyň derejesine çykarmaga gönükdirilendir. Döwlet Baştutanymyz „Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek barada“ möhüm resminama gol çekdi. „Bilim - terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakynda“, „Türkmenistanda bilim işgärleriniň iş haklarynyň we talyp haklarynyň möçberini köpeltmek hakynda“, „Türkmenistanda ylym ulgamyny kämilleşdirmek“ we „Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň işi hakynda“ diýen möhüm Permanlary çykardy.

Ýurdumyzda bilim ulgamynyň işini düýpli özgertmek, ýaşlara dünýä derejesinde bilim bermek meselesi ileri tutulýan ugurlaryň biridir.

Türkmen edebi diliniň baý leksik serişdeleri we stilistik resurslary bar. Sözleşiş prosesinde şolardan peýdalanmak üçin bu dilde gepleýän her bir adamyň lingiwistik düşüncesiniň bolmagy gerek. Bu sapagyň maksady – dil medeniýeti bilen stilistikanyň gatnaşygyny, sözleşşi stil taýdan gurap başarmagy, sözleşşiň funksional stillerinde dil serişdeleriniň ulanylyşynyň kanunalaýyklyklaryny, sözleşişde diliň çeperçilik serişdelerinden

peýdalanyň, dürs sözlemegi hem-de dürs ýazmagy talyplara öwretmek.

Sözleýiş medeniýetini ösdürmekde, terjimeleriň problemlaryny çözmekde ylmy işleri, çeper eserleri ýazmakda, olary redaktirlemekde funksional stillerdäki dil serişdeleriniň ulanylyş kanunalaýyklyklaryny bilmegiň ähmiýeti uludyr. Şeýle hem, talyplaryň ýokary okuw jaýlarynda okan döwründe olaryň her biriniň öz hünäri boýunça kurs işleri, diplom işleri, ylmy doklady hem-de käbirleriniň gazet – žurnallarda çykartmak üçin makalalar, oçerkler ýazmaklarynyň mümkindigi üçin funksional stilistikany bilmekleri gerekdir. Funksional stilistika bilen baglanyşykly hadysalary: stilistik resurslaryň häsiýetlerini, stilistik öwüşginliligi, dil hem sözleýiş stilini, edebi diliň normasyny, stilistik normany talyplara düşündürmek zerurdyr.

Stilistika dersiniň maksady we wezipesi talyplaryň dil stillerini öwrenmeklerini gazanmak, dil stillerini, diliň obrazly serişdeleriniň edebi diliň dört sany funksional stiliniň haýsysynda işjeň ulanylýandygyny öwretmekden, stilistik ýalňyşlaryň ýüze çykmagynyň sebäplerini öwretmekden ybaratdyr.

Stil ýalňyşlaryna ýol bermeklik sözlemdäki funksional stilleriň normalaryny gowy bilmezlik, stilistik resurslardan ýeterlik peýdalanyň bilmezlik

sebäp bolýar.Olar , esasan , aşakdakylardan ybarat bolýar:

1. Sözleýäniň söz baýlygy ýok, çeperçilik serişdelerini (frazeologizmleri we beýlekileri) az bilýär.

2. Kitaby sözleri janly gepleýişde ýa-da, tersine, janly gepleýişdäki gödek sözleri kitaby sözleýişde ulanmaklyk.

3. Kökleri bir bolan sözleriň gaýtalanmagy.(Meselem, “Esasy şaşkaçy döwletleriň biri bolan Gollandiýada şaşkaçy sportsmenler üçin şaşka oýny boýunça okuw-türgenleşik okuw guraldy” gazetden).Görşümüz ýaly, tawtologiýa (şaşkaçy, şaşkaçy, şaşka) sözleýişniň täsirlilikini peseldýär.

4. Sözleýişde edebi däl leksikany ulanmak.

5. Sözleýişde sözlemleri yzly-yzyna birmeňzeş edip düzmek, konstruksiýalary saýlap alyp bilmezlik, gerek ýerinde obrazly serişdeleri ulanmazlyk ya-da gerekmejek ýerinde ulanmak.

6. Sözleýişde emosionalyga artykmaç orun bermek. Meselem, giperbolalary ýa-da litotalary artyk ulanmak.

7. Hiç hili delilsiz kitaby sözleýşe we janly gepleýşe degişli serişdeleri bir wagtda ulanmak.

8. Birmeňzeş çekimli ýa-da çekimsiz sesleri, birmeňzeş bogunlary bir ýere üýşürüp ulanmak.

Funksional stilleriň normalaryny bilmezlik hem , ine , şeýle stilistik ýalňyşlary ýüze çykaryp biler:

- a) ylmy däl stildäki sözleýişde ylmy adalgalary ýerliksiz ulanmak;
- b) bir stildäki dil serişdelerini beýleki stilde, meselem, janly gepleýşe magsus leksikany resmi – kanselýar stilde, gerekmejek ýerinde ulanmak we ş.m.

Sözleýişde talyplaryň göýberýän ýalňyşlarynyň köpüsi grammatik we leksik ýalňyşlardyr. Şeýle ýalňyşlar her tema geçilende, mugallym tarapyndan öz wagtynda düzedilmegi zerur, şonuň bilen birlikde stilistik ýalňyşlary düzetmek üçin talyplara kömek bermegi mugallym hemişe ünsden düşürmeli däl.

Talyplaryň stil taýdan dogry sözlemekleri üçin diňe stilistika sapagyndaky mümkinçiliklerden peýdalanmak ýeterlik däl, muňa edebiýaty hem çekmek gerek, ýagny talyplara auditoriýadan daşary çeper eserleri okatdyrmak we mazmunyny gürrüň berdirmek, nusgawy we häzirki döwür şahyrlarynyň eserlerinden goşgulary ýat tutdurtmak, labyzly aýtdyrmak ýaly görnüşli usullary okuw prosesinde ulanmak bolar.

Häzirki türkmen edebi diliniň stilleri we olaryň häsiýetli aýratynlyklary

Edebi dilimiziň dürli syýasy - jemgyýetçilik ugurlarda ulanylýan stilleriň görnüşleri şulardan ybarat:

Resmi iş stili. Onuň iş dolandyrylyşda raýatlaryň we edaralaryň arasynda informasiýa alyşmak maksady bilen ulanylyşy. Arza, häsiýetnama, tekliplama, tassyknama, buýruk, perman we beýleki resmi dokumentleriň diliniň monologik häsiýetlilik. Olarda emosional öwüşginli sözleriň, birmeňzeş öwürümleriň, eýerjeňli goşma sözlemleriň ulanylyşy, olara standartlygyň mahsus bolmagy häsiýetlidir.

Ylmy stil. Bu stilde dil serişdeleriniň ylmy eserlerde ylmy derňewleriň barlagyny we netijesini düşündürmek üçin ulanylmak hyzmaty häsiýetlidir. Ylmy makalalaryň, dokumentleriň, monografiýalaryň, dissertasiýalaryň, okuw gollanmalarynyň we beýlekileriň dili ylmy stil hasaplanylýar. Olarda ylmyň dürli pudagyna degişli adalgalar, giriş sözler, girizme gurnamalar, sitata görnüşli alynmalar, ylmy edebiýatlarda berilýän salgylanmalar, tassyklaýjy we inkär ediji, at sözlemleri, eýerjeňli goşma sözlemler giňden ulanylýar.

Publisistik stil. Dil serişdeleriniň syýasy – köpçülik işinde, gazet – žurnallarda, radio – telewideniýe ýaýlymlarynda, ýygnaqlarda ýazuw üsti bilen ýa-da dilden habar bermek ýa wagyz-nesihat işlerini alyp barmak üçin ulanylyşy publisistik stildir. Publisistik eserleriň dili monologik häsiýetlidir. Olarda syýasy, ahlak-etiki adalgalaryň, dabaraly, emosional öwüşginli sözleriň, ýuztutma sözleriň, ritorik sözlemleriň, diliň çeperçilik serişdeleriniň ulanylmagy häsiýetlidir.

Çeper edebiyat stili. Bu stilde dil serişdeleri çeper döredijilikde , söz sungatynyň eserlerini döretmek işinde ulanylýar. Poeziýa, proza, drama eserleriniň dili çeper stil hasaplanylýar, bu topar eserlerine diliň çeperçilik serişdelerini, göçme manylylygy metafora, metonimiýa, sinekdoha görnüşlerini, emosional öwüşginli şahyrana sözleri, stilistik sintaksisi ulanmagyň mahsus bolmagy häsiýetlidir.

Stil we stilistika barada maglumat

Stilistikanyň döreyiş we ösüş taryhyny öwrenmek; stilistikanyň predmetini kesgitlemek; kategorýalaryny, stilistika barasynda alymlaryň garaýyşlaryny kesgitlemek hem derňemek bu predmetiň baş meselesiidir.

„Stil“ sözi latynça stylus < grekçe stylos – taýak (taýajyk) diýen manyny aňladýar.

Gadymy grek pelsepeçileriniň Aristotel, Siseron, Demetriý, Sokrat we beýlekileriň ýazan işlerinde stilistika diýip dilewarlyk senedi hasaplanýan **ritorika** düşünişdirler.¹ Başgaça aýdanymyzda, stilistika çeper sözlemegiň tärlerini yzarlaýan taglymat hökmünde garalypdyr. Gadymy Hindistanda, Dandin, Wamana diýen hindi alymlary hem çeper sözlemegiň, çeper ýazmagyň usullaryny yzarlamak bilen meşgul bolupdyrlar.²

¹Античные теории языка и стиля, М.-Л.,1936.

²Баранников А.П.Изобразительные средства индийской поэзии,. Л.,1947, 11-12 с.

K.Babaýew stilistikanyň öz gözbaşyny gadym döwürlerden alyp gaýdýandygy, onuň öwrenýän obýektiniň çäginiň giňdigi, hatda edebiyata degişli hadysalary hem öz içine alýandygy, emma henize çenli onuň hemmeler tarapyndan ykrar edilen belli bir kesgitlemesiniň ýokdugyny aýdýar.

Ylmyň islendik ugry öwrenilende, „Onuň öwrenýän zady näme ? " diýen kanuny sorag ýüze çykýar. Stilistikada hem şundan ugur alynýar.

Dil biliminde diliň fonetikasy, grammatikasy, leksikasy belli bir nukdaýnazardan öwrenilýän bolsa, stilistikada hem fonetikanyň obýekti bolan sesleriň aýdylyş häsiýetleri, leksikologiýanyň obýekti bolan frazeologizmler, grammatikanyň obýekti bolan käbir goşulmalar, sözlemler, sözlem agzalary başgaça nukdaýnazardan öwrenilýär.

Stilistikanyň predmeti – dil stilleri we sözleýiş stilleri, bu stilleri bir-birinden tapawutlandyryan lingwistik aýratynlyklar, diliň täsirli we dürli öwüşginli serişdelerini öwrenmek.

Stilistikanyň kategoriýalary – stil, stilistik öwüşginlik, stilistik serişde, stilistik norma diýen ýaly düşüňjelerden ybaratdyr.

Stilistikanyň esasy meseleleri – funksional stil diýen düşüňjäni kesgitlemek; dil stilleriniň we sözleýiş stilleriniň bir-birine gatnaşygyny anyklamak;

³Babaýew K. Türkmen diliniň stilistikasy, Aşgabat, 1989, 3 sah.

aragatnaşygyň dürli ugurlarynda dil serişdeleriniň ulanylyşynyň kanunalaýyklyklaryny açyp görkezmek; lingwistik stilistikanyň we edebiyat stilistikasynyň gatnaşygyny görkezmek; leksik we grammatik sinonimiýanyň, diliň çeperçilik serişdeleriniň ulanylyşyny görkezmek diýen ýaly ugurlardan ybaratdyr.

Stilistik derňew etmegiň usullary

Stilistik derňew etmegiň usuly özboluşlydyr. Teksti semantika–stilistik taýdan derňew etmek stilistik derňewiň esasy usuly bolup durýar, çünki stilistik derňew etmeklik sözleşiň iň inçeden yzarlanylýan many aýratynlyklaryny seljermek bilen iş salyşýar. Stilleriň özlerine mahsus aýratynlyklary olar deňşdirilende, has aýdyň ýüze çykýar, şonuň **üçin bu ugurda deňşdirme usuly** hem ulanylýar.

Stilistika barada alymlaryň garaýyşlary

Rus alymlary stilistika bilen öňräkden bäri gyzyklanýarlar. Rus dilinde stilistikanyň meseleleri barada ylmy barlaglar geçirilip, ylmy makalalar, okuw kitaplary ýazylyp, neşir edilipdir. Şolaryň birnäçesine seredip geçeliň:

A.Н. Гвоздев stilistikanyň aragatnaşyk edýän adamlaryň öz öňlerinde goýan wezipelerini çözmekde

diliň normalaryna laýyk gelyän serişdeleriň maksada laýyk ulanylyşyny öwrenýändigini aýdýar.¹

Л.В.Щерба stilistik ulgamyň örän çylşyrymlydygyny , stilistik ulgama şiweleriň hem-de ýazuw diliniň (çeper edebiýatyň, kanselýariýa we resmi iş kagyzlarynyň, ylmy işleriňulanylyş häsiýetleriniň degişlidigini, olaryň dürli görnüşlidigini, olaryň her biriniň sözleýişde göz önünde tutulýan meselä görä ulanylyş aýratynlyklarynyň bardygyny aýdýar.²

Г.О.Винокур jemgyýetde ulanylýan dil birlikleriniň ulanylyş kanunalaýyklyklarynyň stilistika degişlidigi barada durup geçmek bilen, „Язык. вообще,есть только тогда, когда он употребляется" diýip, diliň, umuman, ulanylýan halatynda onuň bardygyny nygtaýar. Funkcional stilistika hut şu aýdylýan düşünjeden öz gözbaşyny alýar³.

М. Н. Кожина stilistikanyň öwrenýän obýektiniň dil ulgamynyň dürli derejeli serişdeleridigini we dürli öwüşginli resurslarydygyny, olaryň stilistik manylarydygyny, şeýle hem, jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň dürli ugurlarynda hut şol ugra häsiýetli gepleýişde ýüze çykýan sözleýişň özboluşly guralyşydygyny belläp, öz işinde bular barada has giňräk düşündiriş berýär.

¹ А. Н. Гвоздев. Очерки по стилистике русского языка - ,М., 1965, с. 11.

² Л.В.Щерба Современный русский литературный язык. – Журнал: "Русский язык в школе",1939, №4.

³ Г.О.Винокур Избранные работы по русскому языку. М.1959. с.223

Stilistikanyň esasy meseleleri

Stiliň alamatyny görkezýän sistemalyk diňe sözleýiş stillerinde bolup biler. Çünki sözleýiş – bu diliň funksionirleniş hadysasynyň, ýagny şol hadysanyň hut özi, funksionirlenişiniň netijesidir. Başgaça aýdanymyzda, sözleýiş – bu diliň hereketdäki funksionirleýji ulgamydyr. Sözleýişde dil serişdeleriniň ulanylyş hadysasy bolup geçýänligi üçin, ol guraýjy, formirleýji hyzmaty ýerine ýetirýär. Dil birlikleriniň funksionirlenişinde sözleýiş emele gelýän bolsa, şol sözleýiş guramaga, funksional manysy boýunça özara baglanyşan dil birlikleriniň saýlanyp alynmak prinsipleriniň amala aşmagyna gepleýişniň maksady hem şerti itergi bolýar. Egsilmez stilistik mümkinçilikleri bar bolan dil birlikleriniň şeýle guralyşy esasynda stilistik sistemalyk emele gelýär.

Dil stillerinde sistemalyk ,ine, şeýle ýüze çykýar: Birinjiden, dil ulanylyş hadysasynda formalary, sözleri, söz düzümlerini ýasamagyň öňden gelýän morfologik, sintaktik we beýleki düzgünlerine laýyklykda funksionirlenýär. Ikinjiden, dil özüniň funksionirleniş hadysasynda sözleýiş sistemalygy amala aşyrýar.

Emosional-ekspressiw öwüşginli serişdeler dil sistemasynda onuň dürli derejelerinde bir meňzeş däl, emosional-ekspressiw öwüşginlik diliň leksikasynda grammatikasyndaka garanynda köpdür.

Dilde emosional-ekspressiw öwüşginli ulgamlar bar bolsa-da, olar sözleşýň mazmunyna nähilidir bir ýokundy (gürründeşiňe, söhbetdeşiňe bolan garaýşy, içki duýguňy daşyňa çykarmagy we ş.m.) bermek üçin serişde bolup hyzmat edýär.

Stilistik öwüşgin dil ulgamyna däl-de, esasan, sözleşiş ulgamyna mahsusdyr.

Sözleşiş ulgamy diňe bir diliň taýýar stilistik resurslary esasynda emele gelmän, eýsem, gepleşiğiň maksadyna hem şertine baglylykda dil bilimleriniň aýtatyn bir özara baglanyşygynda – gepleşik prosesinde ýüze çykýar. Şonda dil ulgamyndaky neýtral birlikler pikiriň beýan edilýän kontekstinde funksional-stilistik öwüşgine eýe bolmaga ukyply bolýar. Neýtral leksikany Ý.Çöňňäýew şeýle düşündirýär:

„Diliň leksikasynyň özenini düzýän sözler edebi diliň ýazuw görnüşinde-de, gepleşik görnüşinde-de ulanylýar. Beýle sözlere neýtral leksika diýilýär“.¹

M.N.Kožinanyň pikiriçe, dil ulgamyndaky stilistik neýtral serişdeler diýip dürli gepleşik sferalarynda we dürli şertlerde ulanylyp bilýän, pikiriň beýan edişiňe aýratyn bir stilistik alamat bermeyän, ýagny stilistik öwüşginsiz dil serişdelerine düşünilýär.²

¹ Ý.Çöňňäýew. Häzirki zaman türkmen dili. Leksikologiýa. Aşgabat.1972 174-176 s.

² Кожина М.Н. Стилистика русского языка. М.,1983. с.160-215

STILISTIKANYŇ GÖRNÜŞLERI

K.Babaýew stilistikanyň görnüşlerine bu bölümiň şahalary hökmünde garaýar. Aslynda stilistika aşakdakylardan durýar:¹

Teoretik stilistika

Teoretik stilistika stilistikanyň ähli diller üçin umumy bolan meseleleri bilen iş salyşýar. Bu hili stilistikanyň wezipesi stil sözünüň manysyny, stilistikanyň predmetini, onuň beýleki ylymlaryň arasynda tutýan ornuny, stilistik derňewiň usulyýetini, dili stillere bölmegiň şertlerini we ş.m. meseleleri öwrenmekden ybaratdyr.

Funksional stilistika

Funksional stilistika haýsy-da bolsa bir diliň jemgyýetde ulanylyş geriminiň giňemegi netijesinde stilleriň döreýşini, diliň ösüş taryhynyň dürli döwürlerinde dilde hereket edýän stilleriň mukdaryny, hilini, stiller bilen bagly ýüze çykýan özgermeleri, stilleriň ösüşini, kämilleşişini yzarlaýar.

Deňeşdirme stilistika (analitiki stilistika)

Deňeşdirme stilistika haýsy-da bolsa bir milli diliň stilistik ulgamyna başga bir milli diliň eden täsirini, dürli dilleriň stilistik aýratynlyklarynyň deň gelýän we tapawutlanýan taraplaryny öwrenýär. Eger derňew dilleriň ösüş taryhy bilen baglanyşykly alnyp barylsa, onda oňa **taryhy -- deňeşdirme stilistika** diýilýär.

¹ Babaýew K. Türkmen diliniň stilistikasy. Aşgabat.1989. 5 s.

Praktiki stilistika

Praktiki stilistika dil birliklerini: sesleri, sözleri, frazeologizmleri, grammatik şekilleri, sintaktik gurluşlary aragatnaşygyň maksadyna we şertine laýyklykda haýsy-da bolsa bir stilde olaryň ulanylyşyny öwrenýär. Praktiki stilistika dil serişdeleriniň stilistik funksiýasyny, ýagny beýan edilýän pikiriň ýa wakanyň aýdyň, düşnükli, dürs, täsirli beýan edilmegi üçin nähili we näderejede gatnaşýandygynyň bardygyny öwrenýär.

Dili stillere bölmek meselesi

Dili stillere bölmekde dürli prinsiplerden ugur alnypdyr. Ilkibaşda ekspressiw-žanr prinsipi esasynda dili stillere bölüpdirler. Ekspressiw-žanr prinsipi – bu diliň adam duýgusyna täsir ediş häsiýetleri bilen edebi žanrlaryň gatnaşygynyň ýüze çykmasydyr.

Gadymy döwrüň - antik döwrüniň we orta asyrlar döwrüniň filosoflary, ýazyjylary ekspressiw-žanr prinsipinden ugur alyp, dili **belent, aralyk, pes** diýen üç stile bölüpdirler. Dili stillere bölmegiň bu görnüşi abstrakt häsiýetli bolup, edebi žanrlaryň stillere bolan gatnaşygy doly açylyp görkezilmändir.

Rus alymy M.W. Lomonosow hem diliň belent, aralyk, pes diýen üç stili bar diýip hasaplapdyr, şeýle hem, ol bu meseläni has anyklaşdyrypdyr. Lomonosow **belent stile** gahrymançylykly poeziýa (şygryýet) oda, möhüm materiallar hakyndaky kyssa

eserleri degişlidir diýýär; drama, goşgy bilen ýazylan dostlukly hatlar, satira, idilliýa (antik döwründe (soňsoňlar Ýewropada) ýazylan asuda, parahat ýagdaýlar, köplenç, söýgi hasratlary suratlandyrylýan şygryýet); elegiýa (gaýgyly, agras, oý-pikirler suratlandyrylýan lirika ýa-da saz, pýesa) **aralyk stilde** ýazylýar diýip hasaplaýar. **Pes stile** komediýa, degişme aýdymlary, kyssa bilen ýazylan dostlukly hatlar, adaty işleriň beýany degişlidir diýýär. Lomonosow dili üç stile bölmek bilen, rus dilinde olaryň her birine degişli leksika-frazeologik, fonetik we grammatik serişdeleri hem görkezýär,¹ emma Lomonosowyň üç stil baradaky teoriýasy dürli jemgyýetçilik ugurlary öz içine almaýar, meselem, onda ylmy, publisistik, resmi - iş stilleriniň häsiýetli aýratynlyklaryny görüp bolmaýar.

Dili stillere bölmekde ekspressiw-žanr prinsipiniň oňaýsyzlygy sebäpli alymlar diliň jemgyýetçilik funksiýasy prinsipinden ugur alyp, ony stillere bölmekligi maksadalaýyk hasaplaýar. Türki dillerde funksional stilleri toparlara bölmekde birlik ýok. Meselem, B. M. Yunusalyýew gyrgyz edebi dilinde çeper edebiýat, gazet-publisistik, ylmy-populýar, resmi dokumentler stili diýen dört stiliň bardygyny ýazýar.² A. Demirçizadä azärbajjan

¹ Ефимов А.И. История русского литературного языка. М;1957, с 158-159, с160-166

² Юнусалиев Б.М. О стилиевой дифференциации киргизского литературного языка.-Китapda: Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. Ашхабад, 1968, 185-193с.

dilinde edebi, ylmy, syýasy-jemgyýetçilik stilleriniň bardygyny görkezýän bolsa,¹ dilinde stilleri iki topara, ýagny **sözleýiş stili we kitaby (ýazuw) stili** diýen toparlara bölýär, soňra kitaby stiliň çäginde **iş (resmi) stiliň, çeper stiliň, publisistik stiliň we ylmy stiliň bardygyny aýdýar**. Muňa garamazdan, türki dillerde bu ugurdan edilen işleriň köpüsünde funksional stiller dört topara bölünýär. Munda diliň jemgyýetçilik funksiýasy we onuň ulanylyş gerimi boýunça dil **umumy halk dili we edebi dil** diýen stillere bölünýär. K. Babaýew hem diliň jemgyýetçilik funksiýasyna diliň jemgyýetdäki hyzmaty diýlip düşünilende, onuň **umumy halk dili we edebi dil** stillere bölünýändigini aýdýar.

Türkmen edebi diliniň stilleri barada ilkinji maglumatlar P. Azymow tarapyndan berildi. Ol türkmen edebi diliniň dört stiliň (çeper edebiyat stili, ylmy stil, jemgyýetçilik-publisistik stil, kanselýariýa-iş kagyzlary stili) bardygyny aýdýar.

Umumy halk dili diýlende, edebi diliň **ýazuw we sözleýiş** görnüşleri hem-de ýönekeý gepleýiş göz önünde tutulýar. Кожина umumy halk diliniň görnüşlerini aýry- aýry stiller hasaplaýar.

Edebi dili stillere bölmekde alymlaryň käbiri, meselem, A.N.Gwozdew öz işinde **ylmy,**

¹ Ä. A. Bagyrow azərbayjan Demirçizadä Ä. Azərbayjan diliniň uslubiyaty, Baky, 1962, 32-37 s.

publististik, ylmy populýar we gepeşik stillerini görkezýär.¹

W.W.Winogradow dili stillere bölende onuň jemgyýetçilik hyzmatyna giňräk orun berýär.² Bu alym diliň jemgyýetde aragatnaşyk serişdesi bolmak hyzmaty boýunça --- **adaty-durmuşy stil** ; diliň habar bermek hyzmaty boýunça --- **adaty iş, resmi-dokumental, ylmy stil**; täsir etmek hyzmaty boýunça publisistik we çeper-balletristik stili diýen stilleri görkezýär. Ý.Çöňňäýew türkmen dilinde **çeper edebiýat stili**; **ylmy we önümçilik-tehniki stil**; **jemgyýetçilik-publisistik stil**; **resmi we kanselýariýa iş kagyrlar stili** diýen dört stilleriň bardygyny aýdýar.³

A.Geldimyradow „Diliň we sözleýiş stili“ atly işinde **kitabý stilleriň we gepeşik stiliniň** bardygyny belläp, **ylmy stiliň, publisistik stiliň, resmi we iş kagyrlar stiliniň, edebi çeper stiliň** kitabý stile degişlidigi barada ýazýar. A.Geldimyradow öz işinde **kitabý stiller (ylmy, publisistik, resmi-iş kagyrlary, edebi-çeper stiller)** bilen bir hatarda **gepeşik stiliniň** hem bardygyny aýdyp geçýär⁴. Stilistika degişli ýazylan käbir ylmy işlerde edebi diliň sözleýiş görnüşiniň bardygy

¹ А.Н. Гвоздев. Görkezilen iş. с 17-28.

² В.В.Виноградов. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1963, стр.6.

³ Çöňňäýew.Ý. Görkezilen iş. 174-176 ы

⁴ Geldimyradow A. Diliň we sözleýiş stili.- Ýygyndyda: Türkmen sözleýişmedeniýeti boýunça oçerkler. Aşgabat.,1980, 55-63 s.

aýdylyp, ol **sözleýiş stili, gepleşik stili, adaty sözleýiş stili, adaty-durmuşy stil, durmuşy-gepleşik stil, durmuşy-aragatnaşyk stil** diýen adalgalar bilen atlandyrylyp, özbaşdak aýratyn stil hasaplanýar.

Edebi diliň ýazuw görnüşi hem aýratyn stil hasaplanyp, käbir işlerde **kitabý stil, ýazuw stili** diýen ýaly dürli hili atlandyrylýar. Edebi diliň **sözleýiş formasynyň** we **ýazuw formasynyň** aýry-aýry stiller hasaplanmasynyň sebäbi nämede? **Sözleýiş** adamzat aragatnaşygynyň ilkinji hem esasy görnüşidir. Sözleýiş gepleýäniň we diňleýäniň gatnaşmagynda amala aşýar, ol, köplenç, dialog häsiýetli bolýar, munda mimika we intonasiýa uly ähmiýete eýe bolýar. Meselem, "Sagat näçe?" diýen sözlemi dürli äheňde aýdanyňda, dürli manylary aňladýar.

Ýazuw adamzat aňynyň soňra döreden önümi bolup, köplenç, monolog häsiýetli bolýar, ýazuw diline mimika, emosiýa gatnaşmaýar, gürrüňdeşiň ýok wagtynda hem ulanylýar. **Ýazuw** dilinde sözlemde sözler berk tertipde bolup, köplenç doly sözlemler, düzmeli we eýerjeňli goşma sözlemler hem ulanylýar.

K. Babaýew sözleýiş diliniň we ýazue diliniň hersini aýratyn dil hasaplaman, olara edebi diliň dürli formalary görnüşinde garalsa, dogry boljakdygyny, çünki dil stilleriniň özleriniň-de ýazuw we sözleýiş formasynyň bolýandygy baradaky pikiri öňe sürýär.¹

¹ K. Babaýew Görkezilen iş. 14 s.

Dil medeniýeti we stilistika

T. Täçmyradow “Türkmen sözleýiş medeniýeti barada” diýen işinde sözleýiş medeniýetini şeýle düşündirýär:

“Sözleýiş medeniýeti” diýen termin giň we dar manylarda ulanylýar. Giň manyda ulanylanda, ol ýazuwyň nusga bolarlyk tekstlerini, şonuň ýaly-da dil sistemasynyň potensial mümkinçiliklerini aňladýar. Dar manyda ulanylanda, ol gündelik gepleşimde dil elementleriniň we mümkinçilikleriniň praktikada amala aşyrylyşyny aňladýar. Şeýlelikde, sözleýiş medeniýeti dil biliminiň umumy medeniýetiň guraly bolan edebi dilimiziň ösüşini, kämilleşişini öwrenýän bir bölümidir.

”Türkmen diliniň sözleýiş medeniýeti diýlende, ýazuw we sözleýiş diliniň edebi normalaryny berjaý etmeklige, haçan, niredede, nähili maksat bilen aýdylýandygyna laýyklykda diliň çeperçilik serişdelerinden ýerlikli peýdalanmagy başarmaklyga düşünilýär”¹

T. Täçmyradow “dil medeniýeti” diýen adalga giň manyda alnanda, ýazuw diliniň nusga bolarlyk tekstlerini, şeýle hem, tutuş dil ulgamynyň potensial mümkinçiliklerini aňladýandygyny “dil medeniýeti” diýen adalga dar manyda alnanda, gündelik gepleşimde dil elementleriniň we mümkin-

¹ T. Täçmyradow. Türkmen diliniň sözleýiş medeniýeti barada. – Ýygyndyda: Türkmen sözleýiş medeniýetiniň käbir meseleleri. Aşgabat, 1988

çilikleriniň praktikada amala aşyrylyşyny aňladýandygyny aýdýar. Awtor “sözleýiş medeniýeti dil biliminiň umumy medeniýetiň guraly bolan edebi dilimiziň ösüşini, kämilleşişini öwrenýän bir bölümidir” diýen netijä gelýär, ýagny sözleýiş medeniýetiniň edebi dil bilen, onuň normalary bilen aýrylmaz baglanyşyklydygyny belleýär.

Türkmen diliniň sözleýiş medeniýeti Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Dil we edebiyat institutynda 1972-nji ýylda sözleýiş medeniýeti sektorynyň açylmagy bilen ýörite ylmy esasyda öwrenilip başlandy. Muňa mysal edip, T. Täçmyradow: “Türkmen diliniň orfoepik sözlügi” (1978), “Türkmen edebi diliniň orfografiýasynyň sowet döwründe formirlenişi” (1976) diýen kitaplar, “Türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkler”(1979, “Dil medeniýetiniň meseleleri”(1979), ”Sözleýiş medeniýetiniň aktual meseleleri”(1980), “Türkmen sözleýiş medeniýetiniň käbir meseleleri” (Aşgabat, 1988) diýen işleri görkezmek bolar.

Dil medeniýeti – bu has giňräk düşüňjani öz içine alýar. Dil medeniýetiniň iki basgançagy bolup, aşaky basgançagy diňe sözleýiş dürslügi bilen baglanyşykly bolýar; ýokarky basgançagy stilistika bilen baglanyşykly bolýar.¹ Diýmek, dil medeniýetiniň problemi – bu dil serişdeleri we dil serişdelerini dürli hili ulanmak meselesi. Görşümüz ýaly, dil medeniýeti diňe bir sözleýiş

dogrulygy bilen baglanyşykly problemalary öwrenmek bilen çäklenmän, özüniň ýokary basgançagy bolan stilistikanyň problemalary bilen hem galtaşýar.

Stilistik norma

Dil medeniýeti bilen stilistika - ikisi bir zatmy? Eger dil medeniýeti diňe bir dürs sözleýiş däl-de, eýsem , sözleýiş sungatydyr diýsek, onda olaryň ikisi bir zat bolýar. Eger-de stilistika dürs sözleýiş baradaky ylym däl-de, diňe sözleýiş sungatydyr diýen pikire daýansak, onda olar aýry-aýry predmetlerdir. W.W.Winogradow dil medeniýetiniň problemalary bilen edebi diliň stilistikasynyň problemalarynyň biri-birine doly gabat gelmeýändigini belleýär. W.W.Winogradowyň dogry belleýşi ýaly, edebi diliň öz fonetik, leksik, grammatik normalary bolýan bolsa , stilistik normalar dil birlikleriniň stil taýdan ulanylyş prinsipleri bilen baglanyşyklydyr.

Stilistik norma – bu üýtgäp durýan ol ýa beýleki şertlerde öwüşginli dil birlikleriniň ulanylyş endikleridir. Diýmek, stilistik norma stilistikanyň dil medeniýetine gatnaşygyndan gelip çykýar. Stilistik normalar edebi diliň normalary ýaly belli bir çägiň içinde bolmaýar. Stilistik normanyň iki hili: **funksional- stilistik norma** we **ekspressiw- stilistik norma** diýen görnüşleri bolýar. Gepleşigiň belli bir sferasynda diliň ençeme wagtyň dowamynda emele

gelen, şol bir wagtda-da kanunalaýyk ösýän mümkinçilikleri ýüze çykyp, haýsydyr bir maksadyň, meseläniň şertine görä stilistik manynyň, öwüşginiň ulanylmagy stilistik norma girýär¹.

Uly Sowet Ensiklopediýasynda dil stilleriniň umumy halk dilindäki sözleri, aňlatmalary, formalary hem-de konstruksiýalary saýlap-seçmek netrijesinde emele gelýän we diliň jemgyýetçilik praktikasynyň dürli sferasynda pikiri has hem täsirli beýan etmek üçin hyzmat edýän dil sertişdeleridigi düşündirilýär².

Dil stilleri we sözleýiş stilleri

Diliň funksionirlenişi esasynda stiller, esasan, dört topara bölünýär. Käbir alymlar dil stilleri bilen bir hatarda **ýönekeý sözleýiş stili**niň hem bardygy baradaky pikiri öňe sürýärler.

W.W.Winogradow dil stillerine **ylmy, publisistik, resmi-iş, çeper edebiyat** stillerinden başga **durmuşy -- gepleşik, ýagny jedelleşmek, nutuk**, leksiýa, **gürrüň, monolog, dialog, individual stiller** diýen görnüşleriniň hem bardygyny aýdýar.³

M.N.Kožina diliň funksional stillerinin jemgyýetçilik aragatnaşygynyň belli bir sferasynda ýygy-ýygdan ulanylýan dil serişdeleriniň toplumydygy, sözleýiş stilleri bolsa jemgyýetçilik gatnaşygynda dil serişdeleriniň ulanylyş kanunlaryna laýyklykda durmuşa geçmeginden ybarat bolýandygy

¹ Ogulbaýram Şyhyýewa. Türkmen dili we söz sungaty. Aşgabat, 1997.

² Б С Э, т.41, с.3.

³ Görekzilen iş. 15-29 s.

barada aýtmak bilen, sözleýiş stilleriniň **dabaraly, gödek, kitaby, geleşik, şahyrana** (meselem: jemal-ýüz) **resmi**, stileri we ş.m. görnüşlerini görkezýär.¹

K.Babaýew özüniň ýokarda ady agzalan işinde M.N.Kožinanyň sözleýiş stiliniň dil serişdeleriniň funksionirlenişiniň şol sferalarda amala aşýandygy üçin öz gözbaşyny edebi diliň funksional stillerinden alyp gaýdýandygy, ýagny diliň funksional stilleriniň we sözleýiş stiliniň - ikisiniň-de şol bir zatdygy baradaky pikirini makullaýar we her bir stiliň ýazuw we sözleýiş formasynyň bardygyny belleýär.

„Stil“ sözüniň ýokarda getirilýän kesgitlemesiniň esasynda dil serişdeleri durýar, şol serişdeleriň diliň jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň dürli ugurlarynda saýlanyp-seçiliş, ulanylyş usullary göz önünde tutulýar.³

S.Nyýazow „Stilistikany öwretmegiň esaslary“ atly okuw gollanmasynda dil serişdeleriniň edebi diliň çäginde pikir alyşmagyň dürli şertlerinde peýdalanylyşy barada şeýle diýilýär:

„Edebi diliň stilistikasy – bu dil biliminiň bir bölümi bolup, ol edebi diliň çäginde dil birlikleriniň pikir alyşmagyň dürli şertlerinde peýdalanylyşyny, şeýlede, funksional stil ulgamynyň ornaşdyrylyşyny, özleşdirilişini we öwrenilişini öwrenýär“.²

¹ Görekezilen iş. 39-40 s.

²S.Nyýazow. stilistikany öwretmegiň esaslary. Aşgabat, 1994.

Hemme stiller üçin umumy zat diliň grammatik gurluşydyr, ýagny grammatik gurluş hemme stiller üçin umumydyr. Diliň sözlük düzümi-de hemme stiller üçin umumydyr.

Stilleri bir-birinden tapawutlandyran aýratynlyklar, esasan, sözlük düzümine degişli bolýar. Meselem, sözleriň aýry-aýry manylary dürli-dürli stillere degişli bolup biler: bogaz, burun (geografiýa), tolkun, aýlaw (fizika), bilbil (zoologiýa), bilbil (çeper edebiýat stiline aýdymçy).

Her bir milli dilde dil serişdeleriniň ulanylyş derejesi deň bolmadyk dürli funksional stilleri bolýar: **jemgyýetçilik-publisistik stil, ylmy stil, çeper edebiýat, resmi we kanselýariýa - iş kagzalaryr stili.**

Funksional stilleriň bir-birlerinden tapawutly tarapy-da, umumy tarapy-da bolýar. Söz düzümleriniň we ýönekeý sözlemleriň käbir görnüşleriniň sinonimleriniň bolmagy, baglanyşygy ýüze çykarmakda käbir söz toparlarynyň galyp şekilleriniň bolmagy we beýleki stilistik mümkinçilikler dil serişdelerini sözleýişde giňden peýdalanmak üçin şert döredýär.

Fonetik stilistika

Fonetik stilistika -- bu fonetik serişdeleriň sözleýişde ulanylyşy hakdaky

taglymatdyr. Çeper edebiyatda aýdylanda, dürli hili aýdylýan sözler morfologiýadaky, sintaksisdäki, leksikologiýadaky iki hili aýdylýan sözlerden tapawutlanýar. Şol bir meñzeş sözün ýa-da goşulmanyň çäginde bir sesiň ýa fonemanyň deregine başga bir ses ýa fonema ulanylýar. Käbir ýagdaýlarda bolsa bir fonema artdyrylýar ýa-da düşürilýär. Şeýle fonetikhadysalar bir sözün iki hili aýdylmagyny ýüze çykarýar. Fonetik gezekleşme dürli täsirleriň netijesinde ýüze çykyp biler. Siwe sözleriniň aýdylyşynda birlik saklanman biler.

Meselem:

Gulokçun // gulokjyn

Basgançak // basganjak

Öňňun // öňňün

Sakal // sakgal

Dokuz // dokguz

Çekimli sesleriň uzyn ýa gysga aýdylmagy belli bir stilistik maksatlar üçin ulanylyp biler.

Meselem:

Ho:l barýan gö:zele sö:z diýmek bo:lmaz. („ Nar agajy“ aýdymy).

Size garaşy:p ýadadyk.

Urşa gidip barýanlaryň zyzndan gara:p galyppydyk .

Fonetiki serişde hasaplanýan ritm hem stilistiki hyzmaty ýerine ýetirýär. Ritm diýlende, haýsydyr bir ses elementleriň birsydyrgyn, deňölçegli, sazlaşykly gezekleşmesine düşünilýär. Sözleýişde ritmiki

sazlaşygy çeper edebiýat stilinde görmek bolýar.
Meselem:

Garşymyzda dalan bar,
Dalanda jan alan bar,
Ogryn-ogryn seredip,
Mende göwni galan bar.

(Monjugatdy)

Sesleriň aýdylyşynyň ýokarlandyrylmasyna ýa-da peseldilmesine intonasiýa (äheň) diýilýär. Ýüzlenme we sorag sözlemleri aýdylanda, äheň gitdigiçe beýgelýär. Sorag sözlemi sorag äheňinde aýdylýar. Intonasiýa sözleýişde stilistik hyzmaty ýerine ýetirýär. Meselem, sözleýjiniň içki duýgusyny daşyna çykarmagynda hyzmat edýär, ýagny buýruk ediji äheň, üstünden gülüji äheň we ş.m. aňladyp biler. Türkmen dilinde sözleýişde pikiriň stilistik ekspessiwligini ýüze çykarmakda äheňiň hem ritmiň hyzmaty uludyr.

LEKSIK STILISTIKA

Sözleýşe stilistik öwüşgin bermekde leksikanyň mümkinçilikleri ägirt uludyr.

Şözleýişde ulanylýan sözleriň many-mazmunynyň üstüni dürli emosional- ekspressiw öwüşginlikler bilen dolduryp, beýan edilýän pikiriň täsirçililigini güýçlendirýän stilistik dil serişdelerine türkmen dili baýdyr . Çeper – edebiýat stili diýen bölümde leksik stilistik serişdeler barada giňden durlup geçiler.

MORFOLOGIK STILISTIKA

Stilistik mümkinçilikler leksikada örän köpdür. Morfologiýanyň stilistik mümkinçiligi leksikadaky ýaly köp bolmasa-da, olaryň käbirleri bilen tanyş bolalyň: Morfologik söz ýasalýş stilistik mümkinçilikleri aňladyp biler:

Işlikler, esasan, janly gepleyişde köp gabat gelýär. Sözleýişde işlikler köp ulanylanda, şeýle sözleýşe dinamika mahsus bolýar. Işlikleriň käbir häsiýetlerine seredip geçeliň: hereketiň köp gezek gaýtalanýandygyny aňladýan işlikler ylmy, resmi, iş-kagyzlary stillerinde köp gabat gelmeýär. Ylmy stilde, iş-kagyzlary stillerinde işligiň buýruk şekili gabat gelmeýär diýen ýaly. Jemgyýetçilik - publisistik stilde, çeper edebiýat stilinde ýüz tutmalar, çagyryşlar köp ulanylýar, şolarda işligiň buýruk şekili peýdalanylýar. Meselem:

Gaýrat et, gallaçy! („Watan" gazetini).

Eý, Garaşsyz Türkmenistanyň perzendi! Sen keramatly türkmen topragynda dünýä ineniňi unutma! (Saparmyrat Türkmenbaşynyň pähimleri we sargytlary. „Watan" gazetini).

Gaýrat edip, şirin jandan geçeli,
Gylyçdan gyrmyzy gandan seçeli,
Duşman bilen aramyzy açaly,
Hemme bir ykrarda durulsyn indi! (Seýdi).

Käbir goşulmalar janly gepleýiş stiline mahsus emosionallyk-ekspessiwlük öwüşginini berip, stilistik hyzmaty ýerine ýetirýärler. Meselem:

-lar, -ler:

Ol guşluga galan Günüň gyzgynyna meýmiräp, **heziller edip** ýatyrdy.

Bu ugurda metbugat işgärleriniň **entekler** köp işlemelidigi bellidi.

-jyk, -jik, -jagaz: Bu goşulmalar emosionallyk-ekspessiwlük aňladýarlar. Meselem:

Gel, **köşejik** gawun iý! **Senjagaz** oňa näme edip bilersiň.

Olar **tirkeşipjik** barýarlar.

Çagajyk **diňläpjik** otyr.

-ja, -je:

Bu goşulma sypatdan beýleki söz toparlaryna goşulanda, sözleme stilistik ýokundy berýär ýa-da ekspessiwlük aňladýar. Meselem:

Agyl doly **akja** guzy, ertir tursam, **ýokja** guzy.(Matal).

-yk, -ik:

Eger-de meniň etmişlerimiň baryny **bir ýerik** jemleseler, atuw jezasy maňa az bolardy.(A. Jumamyradow. Güller solmasyn. 1977,14 sah.).

...öz kesellerine em etmek üçin uzak obalardanam, goňşy respublikalardanam adamlaryň **bu taýyk** gelýändiklerini gürrüň berdiler. (Gazetden).

„-ow-" diýen familiýa ýasaýjy goşulma kitaby dilde ulanylyp, sözleýiş stiline onuň düşürilip ulanylyşyny görmek bolýar. Meselem: Halul Kuly, Juma Ýaz myrat, Ata Sary.

Türkmen diliniň grammatik gurluşynda özüniň stilistik hyzmatlary az bolan dil elementleri gatnaşýarlar. Türkmen diliniň morfologiýasynda käbir söz ýasaýjy we söz üýtgediji goşulmalardaky wariantlylygyň stilistik hyzmaty barada A.Geldimyradow şeýle diýýär:

„Häzirki zaman türkmen diliniň ösüşi, ondaky dil birlikleriniň wariantlarynyň her haýsynyň stilistik ulanyşlary taýýndan tapawutlanmagyna sebäp bolýar".

Türkmen dilinde bir-birlerinden stilistik hyzmaty taýdan tapawutlanýan manydaş goşulmalar bar. Meselem: **-ly, -li // -ana** affiksleriniň goşulmagy bilen **nurly, görkli; nurana, görkana** diýen sypatlar ýasalýar, **nurana, görkana** diýen sözler emosionallyk aňladyp, çeper edebîyat stiline degişli bolsa, **nurly, görkli** sözler neýtral stile degişli hasaplanýar. Emma käbir goşulmalaryň manydaşlygyna garamazdan, goşulan sözlerden aýry-aýry leksiki manyly sözler ýasalýar. Meselem: **-syz, -siz** we bi-goşulmalary manydaşdyrlar. **bi-** goşulanda (**bigünä, bigörk, binobat, bitertip, bimaza**), ol sözlerde stilistik öwüşgin bar, emma **-syz, -siz** goşulanda (**tertipsiz, mazasyz, günäsiz, görksüz**), sözlerde stilistik öwüşgin ýok.

Funksional stiller

Dil adamlaryň özara pikir alyşmak ulgamy bolmak bilen, öňde belleýşimiz ýaly, pikiri formirleýär, beýan edýär, diýmek, dil funksionirleýji ulgamdyr. Şol funksionirleýiş prosesinde dil birlikleri ol ýa beýleki sferalarda peýdalanylanda, olaryň belli bir stilistik öwüşgine eýe bolmagy netijesinde funksional stiller formirlenýär.

Türkmen dilinde funksional stilleriň dört görnüşü görkezilýär: „çeper edebiyat stili; ylmy we önümçilik-tehniki stil; jemgyýetçilik-publisistik stil; resmi we kanselýariýa-iş kagyzlary stili“.¹

Sözleýşiň funksional stili diýip haýsydyr bir jemgyýetçilik iş sferasynda funksionirlenip aýratynlyklaryna laýyklykda belli bir öwüşginli guralan sözleýşiň özboluşly häsiýetine düşünilýär.

Sözleýşiň umumy aýratynlyklary gepleşiğiň haýsy sferada bolup geçýänligi bilen bagly bolýar. Ol ýa beýleki sferadaky gepleşik jemgyýetçilik aňyň formasyna görä bolýar. Meselem, gepleşiğiň ylmy sferasyndaky sözleýşe ylmy stil diýlip, bu stiliň öz funksional- stilistik normasy we alamatlary bolýar. Gepleşiğiň anyk meselesine we sözleýäniň indiiduallygyna baglylykda pikir beýan edilende, bu stile mahsus häsiýetler gabat gelip biler. Ýöne, pikiriň beýan edilişi, esasan, sözleýşiň ylmy stiliniň

¹ Geldimyradow A. Grammatik normalar-ýygynynda türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkler. Aşgabat.1980.

gurluşynyň talaplaryna dogry gelip, funksional stile mahsus aýratynlyklary özünde jemlemelidir. Şeýlelikde, pikiri beýan etmeklik belli .bir funksional stiliň normalaryna gabat gelende, sözleýşiň haýsy stile degişlidigi mälim bolýar. Sözleýşiň haýsy stile degişlidigi näme arkaly belli bolýar?

Pikir beýan edilende, aýry-aýry sözleriň ulanylyşynda, sözleriň semantik-grammatik taýdan formalanyşynda, sözleriň sintaktik hyzmatynda ol ýa beýleki funksional stiliň özüne mahsus häsiýetleri saklanýar. Olary görmek üçin käte bir söz, ýa söz düzümi ýa-da tekstiň bir bölegi ýeterlik bolýar. Käwagt bolsa birnäçe sözlemleriň toplумы gerek bolýar, sebäbi pikiri beýan etmeklik, köplenç, birnäçe stiliň bir-birine gatnaşygy arkaly amala aşyrylýar.

Sözleýiş gurnalanda, onuň esasy gatlagy, ýagny sözleýşiň häsiýetini kesgitleýän fundamental gatlagy bolýar. Hut şonuň özi hem pikiriň beýan edilişiniň haýsy stilde bolup geçýändigini görkezýär.

Publisistik stil

Publisistik stil habar bermegiň, köpçülikleýin pikir alyşmagyň, jemgyýetçilik pikirini emele getirmegiň özboluşly serişdesidir. Bu stiliň öz hususy kanunalaýyklyklary bolýar. Bu stiliň beýleki stiller bilen baglanyşykly taraplary hem tapawutly taraplary bolýar.

Häzirki döwürde türkmen edebi diliniň funksional stilleriniň ähli görnüşinde düzülen tekstler döwürleýin metbugatda çap edilýär. Ol tekstler, esasan, informasiýa (maglumatlary) ýaýratmak, köpçülikleýin pikir alyşmak, jemgyýetçilik pikirini formirmek bilen baglanyşykly tekstlerdir. Olar korrespondesiýa, habar, zarisowka, reportaž, interwýu, ýol ýazgylary, tankydy makalalar, oçerk, feleton žanrlarydyr. Şeýle žanrlar özara gatnaşykda bolup hem bir-birinden tapawutlanyp, hemmesi bilelikde publisistik proza žanryny emele getirýär.

Publisistik stil publisistikanyň žanrlarynyň materiallary esasynda öwrenilýär.

Publisistik stil jemgyýetçilik pikirini döretmäge ukyply bolmak üçin ösmek, kämilleşdirmek, baýlaşdyrmak hadysalaryny başdan geçirýär. Türkmenleriň jemgyýetçilik durmuşynda ýüze çykýan metbugat aragatnaşygy syýasy, ykdysady, sosial şertlere görä bolup geçýär. Türkmen diliniň publisistik stili 1920-nji ýyllardan häzirki dowre çenli wagt içinde ýüze çykyp, formirleniş, ösüş, kämilleşiş, baýlaşyş tapgyrlaryny başdan geçirdi.

Türkmen edebi diliniň publisistik stiliniň ýüze çykmagy “Türkmenistan” gazetiniň (29.07.1920) neşir edilmegi bilen baglanyşykly bolup, bu türkmenleriň durmuşynda möhüm taryhy waka boldy. Bu gazetiniň neşir edilip başlanmagy ilat arasynda habar ýaýratmagy, köpçülik bilen pikir alyşmagy, jemgyýetçilik pikirini döretmegi alamatlandyrdy.

Ýörite türkmenler üçin niýetlenilen “Gyzyl goşun” (1920-nji ýylyň başynda neşir edilip başlandy) hem-de “Nabat rewolýusii” gazetlerinde ýerleşdirilen türkmençe materiallar şol döwrüň partiýa we jemgyýetçilik guramalarynyň türkmen welaýatynda durmuşa geçirilýän syýasy, ykdysady we social-durmuş çärelerine türkmen halk köpçüligini çekmekde bolup geýän özgerişler bilen ýerli halky habarly etmeklige hyzmat edýärdi. “Türkmenistan” gazetiniň çap edilip başlanmagy bilen türkmen metbugatynda publisistik stiliň düýbi tutulyp başlandy.

Gylyç Nepesow publisistik stili barada şeýle diýýär:

“Gazeti dörediji – “Türkmenistan” gazetini neşire taýýarlaýjylar, oňa makala ýazýan awtorlar şol döwrüň özüne laýyk bilimi, sowady bolan adamlardy. Gazeti okaýanlar bolsa arap ýazuwyndan başy çykýan ujypsyzja sanly adamlardy. Ýurtda, dünýäde bolup geýän wakalardan gazet arkaly habarly bolmaly, gazet arkaly gozgalýan meselelerde öz pikirlerini aýtmaly, oňa öz seslerini goşup, şol meselerlerden gelip çykýan wezipeleri amala aşyrmaga gatnaşmaly adamlar, esasan, sowatsyzdy... Bu ýagdaý “Türkmenistan” gazetiniň öz hyzmatyny şol döwrüň isleglerine görä guramakda hem amal etmekde päsgelçilikler döredipdi» diýip belleýär.¹

1921-1922-nji ýyllarda, 23-nji ýylyň başynda “Türkmenistan” gazetini sap türkmen gazetini hasap

¹ G.Nepesow. Türkmen edebi diliniň publisistik stili. Aşgabat.1993. 8 s

edip boljak dälde, onda pars dilinde-de, türkmen dilinde-de materiallar ýerleşdirilýärdi. Her näçe alada edilse-de, gazet türkmenler üçin hemişe düşnükli bolup durmaýardy. Gazetiň dilinde azerbaýjan, türk, manysy türkmenlere düşnüksiz bolan arap, pars dilleriniň leksika-grammatik serişdeleriniň, arap ýazuwynyň däpleriniň, rus alynma sözleriniň dürlüçe ulanylyşynyň agdyklyk etmegi onuň diliniň düşnüksizligini şertlendirýärdi, üstesine, ol gazetde iki tatar, bir türkmen işleýärdi, tatarlar türkmenleriň hajatlaryna olaryň özleri ýaly düşünip bilmeýärdiler.

Şeýle pursatda Türkmen bilim kommissiýasy tarapyndan arap grafikasynnda reforma geçirilýär, adalga döretmegiň, başga dilden söz almagyň anyk ýollary kesgitlenýär. Bu görülyän çäreler gazetiň diliniň türkmenler üçin düşnükli bolmagyna ýardam etdi, arap ýazuwyny reforma etmek bilen arap elipbiýiniň esasynda türkmen elipbiýi döredildi – türkmen diliniň çekimli we çekimsiz seslerini aňladýan harplar görkezildi, başga dilleriň sözlerini mümkin boldugyça ulanmazlyk barada ýörite ýörelgeler bellenildi. Netijede, türkmenleriň bu gazetini okamaklaryny belli bir derejede aňsatlaşdyrdy.

“Türkmenistan” gazetini 1924-nji ýylyň başlaryndan başlap, halk köpçüligi üçin öňküsinden ep-esli derejede düşnükli bolup ugraýar. 1925-nji ýylyň ýanwarynda “Daýhan” gazetini neşir edilip başlaýar.

1925-nji ýylyň maý aýyndan Türkmenistanyň ýaşlarynyň jemgyýetçilik pikirlerini formirleýän “Ýaş kommunist” gazetini neşir edilip başlady. Bu gazetlerde indi öňki arap, pars, azerbaýjan, özbek, türk sözleriniň deregine rus sözlerini ulanmak ýörgünli bolup başlady. Bu ýagdaý türkmenleriň jemgyýetçilik durmuşynda bolup geçýän syýasy, ykdysady, medeni özgerişler bilen baglanyşyklydyr.

Häzirki “Garagum” žurnaly 1928-nji ýylyň ortalarynda çykyp başlaýar. Onuň ady “Türkmen medeniýeti” diýip atlandyrylýardy. Ol soň “Türkmenistan”, “Sowet edebiyaty” ady bilen çykýar.

Şol döwürlerde taryha, ykdysadyýete, medeniýete, magaryfa, oba hojalygyna, senagata degişli okuw kitaplary, gollanmalar çykyp ugraýar.

Şol wagtky çykýan gazet-žurnallaryň dili gaty düşnüksizdi. Meselem:

“Bu günki gün şu briji gurultaýmyzyň öňide dabaraly söz berýänki, şu günden alb benim aýalym kamsamol boljak.” (Türkmenistan “gazeti, 1925-nji ýylyň 29-njy marty).

Şol döwürdäki gazet-žurnallarda çap edilýän makalalarda şibe sözleri hem ulanylýardy.

Türkmen metbugatynyň dilinde rus dilinden geçýän sowet internasional sözleri agdyklyk edýärdi. Şol döwürde “Türkmenistan” gazetinde “Dil meselesi” hakynda dürli çekişmeler başlanýar. Ý.Nasyrlynyň “Dil meselesine düşünişimiz” atly makalasy çap edilýär.

Şeýlelikde, türkmen dilinde publisistik stili emele geldi. Bu stiliň döremegi bilen türkmen diliniň birnäçe lingwistik normalara eýe bolmagynyň özboluşly çylşyrymly taryhy bar.

Türkmen diliniň, şol sanda türkmen metbugatynyň we neşirýatynyň diliniň kadalaşmagynda 1930-njy ýylyň maýynda bolan Türkmenistanyň Birinji ylmy konferensiýasynda, 1936-njy ýylyň maýynda geçirilen Türkmenistanyň Birinji lingwistik gurultaýynda we 1954-nji ýylyň oktýabrynda geçirilen II lingwistik gurultaýynda birnäçe kararlar kabul edildi.

Jemgyýetçilik-publisistik stiliň görnüşleri

Bu stiliň 2 sany görnüşi bar: **ýazuw** we **gepleşik**. Onuň ýazuw görnüşine **metbugat** we **neşirýat** degişlidir. Ýöne welin gazet-žurnallarda çap edilýän zatlary we neşir edilýän makalalary bu stile degişli edip bolmaz. Sebäbi **kanunlar**, **permanlar** - resmi-iş stiline, **hekaýalar** - çeper edebiyat stiline, **ylmy makalalar** - ylmy stile degişli bolýar. Gazet-žurnallarda dürli habarlar, hasabatlar berilýar.

Radio we teleýalymdaky gepleşikler, ylmy-amaly maslahatdaky çykyşlar, her hili ýygnaklardaky çykyşlar, kazyýetiň işinde geçirilýän gürrüňler, saçak

başynda aýdylyan tostar bu stiliň **janly gepleýiş** görnüşidir.

Metbugat we neşirýat materiallary tutuşlygyna däl-de, olaryň belli bir bölegi publisistik stile degişlidir. Metbugat öz gezeginde syýasy-propaganda, operativ-önümçilik publisistika we çeper publisistika diýen görnüşlerden ybaratdyr. Syýasy-propaganda hem-de operativ-önümçilik publisistika degişli žanrlar: baş makala, korrespondensiýa, informasiýa, zähmetkeşleriň hatlary.

Publisistik stiliň dil aýratynlygy

Bu stiliň sözlük düzümünde we söz düzümlerinde dürli hili dil aýratynlyklary bar. Bu stiliň özüne mahsus adalgalary bar. Syýasy adalgalar, şeýle hem oba hojalygyna, sungata, medeniýete edebiýata degişli kär-hünär adalgalary bu stiliň leksikasynyň esasy bölegini düzýär.

Adalgalaryň ulanylyşy hem gazet-žurnallarda bir meňzeş däl. Mysal üçin: “Türkmenistan” gazetinde, köplenç ,syýasy adalgalar, “Zaman” gazetinde dünýä habarlary beýän edilende, dürli stillere degişli adalgalar ulanylýar.

Publisistik stiliň žanrlary **Habar**

Informasiýany halka tiz ýetirmek hyzmatyny edýän žanr habar žanrydyr. Habarda bolan waka

hakda göni habar bermekden başlanýar. Sözlemiň habary şu žanra mahsus bolan şekilde öten zaman işliginden ýasalýar. Habar diňe maglumat beriji materiallardan ybarat bolýar. Munda esasy artykmaçlyk edýän konstruksiýa habar sözlemidir. Bu žanrda ýazylan materiallarda sorag we ýüzlenme sözlemleri bolmaýar diýen ýaly. Ýöne korrespondensiýa hem reportaž žanrlarynda sorag we ýüzlenme sözlemleri ulanylyp biler. Bu, esasan, gazet neşirinde ýöriteleşen žanrdyr. Munda nirede, haçan, nämäniň bolandygy habar berýär. Bu žanrda aňladylyş örän gysby, gysga, artykmaç sözlerden saplanan görnüşde bolýär. Artykmaç sözlülük habar žanrynda normadan çykma hasaplanýar.

Habar zanryna degişli bir mysal:

Tasirli geçen dabara

Yakynnda Sarahs etrabyndaky 2-nji orta mekdebiň gyzlar birleşmesiniň nobatdaky ýygmanyşygy geçirildi. “Baýdagym – buýsanjym” atly medeni - köpçülik çärede mekdebiň ýokary synp okuwçy gyzlary, mekdep mugallymlary çykyş etdiler.

Bu ýygmanyşygy gyzlar birleşmesiniň ýolbaşçy mugallymy Jemile Orazdurdyýewa ayp bardy. Dabarada döwlet Tugumyz, onuň döreýşi barada çykyşlar edildi. Mekdebimiziň aýdymçylary Mahym Yakubowa, Aýşirin Maksadowa bolsa halk, Watan baradaky şirin aýdymlyry ýerine ýetirdiler. (“Mugallymlar gazetini”, 2010 ýylyň, 3-nji fewraly).

Korrespondensiýa

Korrespondensiýa salgyny häsiýetlendirmek arkaly habar bermek bilen başlanýar. Meselem: “Bu iň baýry kärhanalaryň hatarynda tanalýan...” Şeýle häsiýetlendirme korrespondensiýa mahsus bolýar. Şeýle häsiýetlendirmäniň hasabyna korrespondensiýanyň tekstiniň möçberi artýar. Korrespondensiýada häsiýetlendirilişi materiallar, informasiýa berişli materiallar agdyklyk edýär.

Interwýu.

Sorag we jogabyň gezekleşikli getirilmegi bilen ýazylýan interwýu 1960-njy ýyllarda gazet metbugatyna aralaşyp başlady. Interwýu ilki gysgajyk tekstden ybarat bolan girişden başlanýar. Interwýu alýan žurnalisti gyzyklandyrýan aktual bir mesele gozgalýar. Bu mesele gozgalýan tekst bölegi gazet-žurnallarda materialyň başynda aýratynlandyrylyp (gara harplar bilen) ýazylýar. Soňra interwýu alýany (žurnalisti) gyzyklandyrýan döwrüň aktual meselesi bilen baglanyşykly sorag berilýär, soňra jogap, ýene sorag tertibinde ýerleşdirilýär. Interwýu berýäniň tekstinde, esasan, ýönekeý sözlemler, köplenç, habar sözlemi ulanylýar. Munuň sebäbi jogap berýäniň janly gepleşik esasynda jogap berýändigindedir. Interwýu berýän adam düzmeli we çylşyrymly, eýerjeňli goşma sözlemleri ulanyp hem biler, şeýle bolanda, interwýu berýäniň lingiwistika boýunça taýýarlyklydygy görünýär. Umuman, interwýu alýanyň we interwýu

berýäniň tekstine çylşyrymly düzülen sözlemler häsiýetli däldir.

Reportaž

Bu žanra degişli materiallary reportýor wakany gözi bilen görüp, oňa gatnaşyp ýazýar. G.Nepesow reportažda dil serişdeleriniň ulanylyşyny şeýle häsiýetlendirýär:

“Reportažyň diliniň gurluşy, onda dil serişdeleriniň ulanylyşy şeýle ýagdaýa baglydyr: reportaža “bir tarapdan berk dokumantallyk, obýektiwlik, wakany fotografik şöhlelendirmek, ynandyryjylyk mahsus bolsa, beýleki bir tarapdan suratkeşlik, emosionallyk, aýdyňlyk hem çeper görkezmeklik» häsiýetlidir” (128 sah.).

Reportažda awtoryň tekste bolan gatnaşygynyň özboluşly aýratynlyklary bolýar: reportažyň awtory 1-nji şahsda gürlýär. Bu ýagdaý awtoryň waka özüniň gatnaşmagy bilen şertlendirilýär.

Publisistik makala

Žanryň bu görnüşine baş makala, düýpli problemalar gozgalýan uly göwrümlü makalalar, syýasy-publisistik, edebi-publisistik, medeni-publisistik, tankydy-publisistik, ylmy-publisistik, kommentirleýji (hünärmeniň maslahaty) makalalary, ýol ýazgylary, edebi portretler, edebi eserlere, ylmy işlere degişli ýazylýan synlar degişlidir.

Baş makalada “meniň” adyndan däl-de, “biziň” adyndan ýa-da olluk ýöňkemedä gürlernýär. Baş

makalada döwlet ähmiýetli, syýasy-jemgyýetçilik taýdan, guramaçylyk taýdan has möhüm problemalar gozgalýar, geçirilen çäreler jemlenilýär, umumylaşdyrylýar. Bu makalada diňe bir ony ýazan žurnalistiň pikiri däl-de, gozgalýan mesele barada redaksiýanyň, jemgyýetçilik guramanyň agzalarynyň, kollektiwleriniň ählisiniň pikiri beýan edilýär, şonuň üçin onda “men” sözi ulanylmaýar. Baş makalanyň öz hususy stilistik şekili bolýar, onda direktiwalyk, publisistiklik we informatiwlik deň derejede bolmaly. Artykmaç direktiwalyk baş makalany gurak, resmi häsiýetde bolmagyna getirýär, artykmaç publisistiklik täsir edijiligiň ýerliksiz ulanylmagyna getirýär, artykmaç informatiwlik baş makalanyň irginli bolmagyna getirýär. Türkmen publisistikasynyň tekstlerinde şu prinsiplere görä dil serişdeleriniň talabalaýyk ulanyşlarynyň gyradeňligi bilen bir hatarda şu gyradeňligiň bozulýan halatlaryna gabat gelinýär.

Baş makala özüniň mazmuny we wezipesi boýunça operatiw (tiz wagtda) gönükdiriji, direktiw-ýol görkeziji, problematik-buýrujy, syýasy baş makala diýen görnüşlere bölünýär.

Korrespondensiýanyň hem analitik korrespondensiýa, tankydy korrespondensiýa, beýan ediji korrespondensiýa diýen ýaly görnüşleri bolýar.

Metbugata syn, açyk hat, reportaz -- operatiw-önümçilik publisistika degişli žanrlarlardyr.

Jemgyýetçilik publisistik stiliň ýazuw formasyna degişli bolan çeper publisistika – bu çeper edebiyat stiline golaýdyr. Çeper publisistika degişli bolan tankyt we bibliografiýany, käbir oçerkleri we satirany çeper eserler hasaplamak kyn.

Oçerk

Oçerki G.Nepesowi şeýle häsiýetlendirýär:

“Oçerkler dürli-dürlüdür: portret oçerk, problematik oçerk, oçerk-ýol ýazgy we başgalar. Oçerk ýazmagyň başlangyç ädimi zarisowka bolup, onda oçerkiň ýöntem (ilkinji) elementleri işledilýär. Bu žanryň göwrümi gazetler üçin ýazylanda, esasan, 250-500 setir töwereginde bolýar, ýöne olar žurnal üçin ýazylanda göwrüm taýdan ep-esli uly bolýar. Publisistik oçerk kitap görnüşinde-de ýazylyp biler.”

Beýleki žanrlardan tapawutlylykda, onda obrazly dil serişdelerinden peýdalanylýar. Oçerkde görkezilýän faktlaryň, adresliligiň, beýleki publisistik elementleriň köp ulanylýandygy bilen ol çeper eserlerden tapawutlanýar. Oçerkde awtoryň waka hut özüniň gatnaşandygyny dil serişdeleri, ýagny “men, biz” sözleri görkezýär, awtor menlik yönkemede gürlendilýär, aýdylýan zatlaryň ygtybarlylygyny bildirmek üçin şeýle edilýär. Çeper eserlerde awtor başgalar hakda ýazýar, oçerkde aýdylýan zatlary awtoryň özüniň görendigi bildirilýär. Oçerkiň diliniň publisistik sözleýişe degişlidigini görkezýän alamatlarynyň biri adreslilikdir. Onda anyk edara ady,

nirä degişlidigi, guramanyň ady, anyk önümçilik işgäriniň ady görkezilýär.

Oçerkde (baş makaladan, habardan, interwýudan, korrespondensiýadan tapawutlylykda) adalgalar, standart sözler seýrek ulanylýar, täsir ediş dil serişdeleri bilen geleşikli ulanylýar.

Zarisowka

Bu interwýunyň bir görnüşidir. Munda sorag-jogapdan daşary onuň bolýan ýeri hakynda, özüni alyp barşy, ýüz keşbi, akyl-paýhasy we ş.m. barada žurnalistiň (habarçynyň) pikiri getirilýär.

Felýeton

Publisistik žanrlaryň biri felýeton adamlarda ýüze çykýan ýaramaz gylyk-häsiýeti, ahlagy paş edýär. Bu žanra degişli materiallar ýazgaryjy bahalandyryşyň esasynda ýazylýar. Feletonda adreşlilik bolýar, tankyt belli bir salgyda ýaşayan we işleýän şahslara degişli bolýar. Felýetonda, çeper eserdäki ýaly, awtor personažyň portretini suratlandyryp, ony häsiýetlendirip hem bilýär. Felýetonda obrazlylyk döredýän dil serişdeleri, göçme many aňladýan durnukly söz düzümleri – metaforalar, bu žanra mahsus bolan gülki, ýañsylama, satira ýaly alamatlary döredýän frazeologizmler oňaly serişde bolup durýar. Felýetonda rifma, alliterasiýa, assonans ýaly fonetik serişdeler hem ulanylýar.

PUBLISISTIK STILIŇ LEKSIKI GATLAKLARY LEKSIKI STANDARTLAR

Publisistikada leksiki serişdeler iki gatlakdan ybaratdyr:

Publisistik leksikanyň köp bölegini publisistikada ulanylýan jemgiýetçilik- syýasy we önümçiligiň köp pudaklaryna degişli adalgalar, kesp-kär aňladýan sözler, dürli ugurlara degişli, dürli düşüňjeleri aňladýan sözler degişlidir, meselem, gazçylyk, nebitçiler, burawçylyk, wyşka, çuňlukdan geçmek; dokmaçylyga degişli: egriji, saýygy, dokmaçy, saýgyç, seh; balykçylyga degişli: balyk, takgaz, bekre, top, tor gurmak, lakga...

Leksiki standartlara wagt. orun, aňladýan sözler, seneleriň atlary, gysgaldylan atlar (abbreviaturalar): TGU, TDU, TDLI we ş.m. leksiki standartlar köpdürliligi bilen hem tapawutlanýar.

YKDYSADY LEKSIKA: Halk banky, Daýhan banky, girdeji, çykdaýy, salgyt pul, maýa goýum...

ÖLÇEG- HASAP LEKSIKASY: gadak, gap (gurçyk tutmakda), kilogram, korobka (bu hem gurçuk tutmakda), sentner, guty (gurçyk tutmagyň ölçegi), çagyrym (aralyk ölçegi), inedördil kilometr (kw, km.), Kub metr (kubiçeskiý metr), santimetr(sm), arçyn, at güýji;

ÝURIDIK LEKSIKA: kanunçylyk, ýazykly, hukuksyz, oba sudy, göçme sud, halk oturdaşlary, sowuk öý, gözenek, akyl tamy, mejbury işletmek

jezasy, atma işi, suduň geziji sessiýasy, jenaýat agtaryş wekili;

OKUW – PEDAGOGIK LEKSIKA: mekdepen bärki edara, çala sowatlylar, magaryf bölümi, balalar meýdançalary, balalar ýaslysy, terbiýe, mugallymlary ökdelediş işi, aýallar mekdebi, ýaş gyzlar mekdebi, parslar mekdebi, başlangyç mejburi okuw, işçiler mekdebi, daýhan ýaşlar mekdebi, ýokary derejeli mekdep, syýasy sowat, “Batrak harplygy”;

MEDISINA LEKSIKASY: dermanhana, şepagat bajysy, diş doktory, göz doktory, doktora görünmek, kesmek (hirurugiýa), iňne (ukol), örcüw;

MEDENI - Aň – BILIM LEKSIKASY: oýunçy, pýesa, işçi ýaşlar teatry, teatr pasly, gazal aýtmak, tomaşa ýasamak, oýun çykarmak, tomaşağärler, kirişli saz;

HARBY LEKSIKA: hakyky harby hyzmat, mejburi harby hyzmat, gyş uruş okuwy, tomus uruş okuwy, çybyk kesmek, naýza tutmak, uruş bilimleri, deňiz uruş floty, hemişelik esger, “gaz uruşy”, gazdan saklaýan kelleki;

BEDENTERBIÝE LEKSIKASY: türgen, bedenterbiýeçi, türgenleşik, pökgi, top, goranyş, meýdança...

Ine, şular leksiki standartlary düzýän sözlerdir.

Ekspressiw leksika

Ekspressiw leksikanyň ösmeginde metaforalaşma hadysasynyň ähmiýeti uly bolupdyr. Bu hadysa netijesinde ekspressiw leksikasynyň uly topary publisistik leksikanyň düzümine girip ornaşypdyr. Meselem:

Edermen komsomollar gije – gündiz gyzlaryň çopany boldular (“TÜRKMENISTAN” gazeti, 5.04.1931).

Marynyň MTS – isi ölüm halynda (“TÜRKMENISTAN” gazeti, 12.11.1931).

Esgi obasy ukuda (“Türkmenistan” gazeti, 22.04.1932).

Marynyň saglygy saklaş edarasynyň akyllý kelleleri obalara doktorçylyk kömegini berýar diýip öwünýändirler.(“ŞURA TÜRKMENISTANY”9.01.1935).

Gaýrada ümsüm sähra ýaýylyp ýatyr, ilersinde ümsüm dag gaýalary biri – birini gujaklap otyr. (“SOWET TÜRKMENISTANY”,1.05.1987.)

Publisistikanyň diliniň ekspressiýasynyň esli bölegi frazeologizmleriň kömegi bilen döredilýär. Mysal üçin, bir okda çüýlemek (“Edebiýat we sungat” gazeti, 15.04.1988); hatap galasynda it ýarmak; gözün üstünde gaşyň bar diýmezlik; (gazet – žurnallarda).

Obrazly tekst döretmekde metaforalar ulanylýar:

Gaýraňda ümsüm sähra ýaýylyp ýatyr, ilersinde ümsüm dag gaýalary biri-birini gujaklap otyr (“Sowet Türkmenistany”(01.05.1987).

Publisistikada sintaktik serişdeleriň ulanylyşy

Publisistikanyň diliniň funksional – stilistik alamatlary, oňa mahsus bolan kanunalaýyklyklar, aýratynlyklar türkmen edebi diliniň sintaktik serişdeleriniň metbugat çygryna görä ýöriteleşdirilip ulanylyşynda aýratyn görnüşlerde ýuze çykýar. Türkmen ýazuwly edebiýatynyň, halk döredijiliginiň, aýratyn hem, janly gepleşigiň baý çeşmesiniň esasynda türkmen halkynyň durmuşynda dil aragatnaşygynyň metbugat çygrynyň döremegi bilen, publisistika häsiýetli sintaksisiň hem emele gelmäge başlandygy, bu aragatnaşygyň çäginin giňelmegi bilen, formirleşen hem ösendigi, şu hadysanyň dowam etmegi bilen publisistika mahsus bolan sintaktik alamatlar emele geldi.

Publisistikada köplenç sada gurluşly (köp komponentli söz düzümleri bolmadyk) ýönekeý sözler ulanylýar. Ýöne materiallaryň belli bir böleginde publisistik, problematik – publisistik, syýasy publisistik, oçerk, feleton žanrlaryna degişli tekstlerde ýönekeý sözler bilen birlikde düzmeli we eýerjeňli goşma sözlemler hem ýörgünli ulanylyşa eýedir.

Publisistik sözleýişde çylşyrymly sözlemiň konstruksiýasyndan, köplenç, düzmeli goşma sözlemler, eýerjeňli goşma sözlemler, hal eýerjeň sözlemi has ýörgünli ulanylýar.

Hemme publisistik žanrlarda habar sözlemleri giňden ulanylýar. Sebäbi informasiýa publisistik çygyrň esasy funksiýasy bolup durýar. Şu funksiýany ýörite ýerine ýetirýän žanr habar žanrydyr. Munda esasy artykmaçlyk edýän konstruksiýa habar sözlemidir. Bu žanrda ýazylan materillarda sorag hem ýüzlenme sözlemleri bolmaýar diýen ýaly. Habar sözlemi korrespondensiýa, reportaž žanrlarynda hem agdyklyk edýär. Ýöne korrespondensiýa hem reportaž žanrlarynda soragdyr ýüzlenme sözlemleri ulanylyp biler.

GAZET –ŽURNAL DILINIŇ ÖZBOLUŞLY AÝRATYNLYGY

Publisistik stilde gazet-žurnal diliniň özboluşly aýratynlygy bar. Gazet diliniň esasy alamatlary şu aşakdakylardan ybarat:

1. Dil serişdeleri tygşytly peýdalanylýp, köp maglumatlar gysga, az sözler bilen, anyk beýan edilyär.
2. Köpçülikleýin habar berlişiniň ýaýran görnüşi gazet bolany üçin, onda adam aňyna tiz ýetýän dil serişdeleri saýlanyp alynýar.

3. Gazetde köpçülik üçin niýetlenilen jemgyýetçilik-syýasy leksika we frazeologizmler, beýleki stilleriň leksikasy, has-da adalgalar köp gabat gelýär.

4. Hut şu stile mahsus bolan gepleyiş stereotipleri ulanylýar.

5. Žanrlar köpdürli bolup, şunuň bilen baglylykda dil serişdeleriň stil taýdan ulanylyşy - da köp dürli bolýar.

6. Temanyň we žanryň köpdürlüliginiň şertine görä publisistik stil bilen bir hatarda beýleki stiller (ylmy, resmi-iş, çeper edebiyat, janly gepleyiş stilleri) hem ulanylýar.

7. Bu stilde suratlandyryş dil serişdeleri, şol sanda stilistik sintaksisiň (ritoriki soragyň, ritoriki ýüz tutmanyň, parallelizmiň, inwersiýanyň we ş.m.) ulanylyşyny görmek bolýar.

Görkezilen alamatlaryň ähli gazet-žurnalarynda deň derejede gabat gelmezligi mümkin. Çünki gazet žanrlarynyň kábiri hroniki ýazgy bolup (geçen wakany wagt taýdan zygiderliliginde beýan edýän ýazgy) reportaž, interwýü, ýol ýazgylary, hasabat we beýlekileriň maglumat beriji häsiýetleri bolany üçin, olar resmi - iş stiline ýakyn bolýar.

Türkmen diliniň resmi-iş stili

Türkmenler birnäçe asyrlaryň dowamynda mongollaryň, araplaryň, parslaryň, ruslaryň gol astynda bolan wagtlarynda häkimiýet organlary şolaryň elinde bolup, resmi iş kagyzlary şol dilde ýazylypdyr.

Arap, pars dillerinde resminamalary ýazýan, taýýarlaýan adamlara **kätipler** diýipdirler. Kätipleriň ýazýan resminamalarynda Allany alkyşlamak, Muhammet pygamberi magtamak bilen ýazylyp başlanypdyr. Şol wagtyň resminamalarynda **han, sultan, serdar, beg, arslan, wezir, ymam, hajy, häkim, arçyn, mirap, diwan** ýaly sözler köp ulanylypdyr.

1918-1919-njy ýyllarda türkmenleriň üstünden höküm süren Hywa hanlyklarynda, Buhara emirliğinde ýazylan resminamalar, esasan, arap, pars dillerinde bolsa-da, olar türkmen dilinde, türk-osman, özbek, gazak dillerinde hem ýazylypdyr. Hywa hanlygynyň arhiwinde saklanýan dokumentleriň içinde türkmen taýpalarynyň ýolbaşçylarynyň öz aralarynda alşan hatlary, ýomutlaryň ýolbaşçysy Atamyrat hanyň möhüri basylan, Seýitmuhammet han tarapyndan ýazylan hatda ýomutlaryň Hywa hanyna birikjekdigi, oňa zekat tölejekdigi barada türkmençe ýazylypdyr. Hywa hanlygynyň ariwinde tekelerden Gowşut hanyň, Orazmuhammet hanyň, saryklardan Maksut hanyň, Haknazar serdaryň möhürleri basylan

hatlar,alili, ata taýpalaryndan gelen hatlar, arzalar we beýleki dokumentler saklanylýar.

Hywa hanlygynda, Buhara emirliginde saklanylýan dokumentler dürli hili atlandyrylypdyr:

“Ariza” diýen dokumente ilatdan iberilýän habarlar, maglumatlar, haýyşlar, şikaýatlar girýär.

“Wasikalar”(aktlar). Bu dokumentiň mazmuny dürli hili bolýar:1.Wasikaibatat - gozgalmaýan emlägiň satyn alnandygy hakdaky akt; wasiki – hauwly - howlynyň satyn alnandygy hakyndaky akt; 3.Wasikai-mubadila -mülküň çalyşmandygy hakdaky akt;4.Wasikai-bagşyş-mülküň ýa emlägiň sowgat berlendigi hakdaky akt;5.Wasikai – istibdol - emlägi çalyşmak baradaky akt we başgalar.

„Hatlar“. Hatti ijara(arenda).Til hat(dil haty).Petek(rugsat haty).Hatti-wikala(ynanç haty).Ýarlyk(hukuk haty).

„Mahzar“ (Talap arzasy)

„Hökümnama“(hanyň hökümi).

„Riwaýat“(müftüleriň ýuridiki meseleler boýunça ýazgysy).

„Ähtnama“.

Buhara emirliginiň, Hywa hanlygynyň resminamalarynyň dil aýratynlygy

Hywa hanlygynyň resminamalarynyň icinde pars diliniň stiline meňzeş türkmen dilinde ýazylan bir mysala seredip görelin:

„Guluňyz Muhammet Rahym Körüň arzy, bu kim hazraty-şamyzga,dama dowlatuh we ykbaluh(onuň döwleti we bagty uzak bolsun),mundagy suw tiläb gelen ýomutlarynyň bargandan soňra öz-özleriniň agyzlary bir bolmaý maslahat kyldylar we baaz Atamyrat bile Balamga taallogly(degişli)halklaryň maslahaty bendiň üstüge baryb gyrylsak hem açaly diýipdirler. Orus guççy tiresi Atamyradyň maslahatyna girmeýdi. Maşryk halky Atamyradyň maslahatyga girse, Atamyrat Köne etrapyna gonup oturmakçy. Maşryk halky maslahata girer-girmesi mälim imes we ýene Maşryk Berdinyýaz çalanyň maslahaty Aýbükürden saka alyp, Döwkesgene alyp baryp olturmakçy. Bu hyzmatkär guluňyz arzy,suw bermeseler ýomut halky köp-köp ejiz bolady...

Hywa hanlygynyň resminamalarynyň dil aýratynlygy hakynda aýdanymyzda, olarda dolandyryş organlarynyň atlaryny,her hili wezipeleri,çinleri,din wekillerini aňladýan sözlerden ybarat bolan adalgalaryň köp ulanylandygyny aýtmak bolar: Köşk wezipelerini aňladýan adalgalar: diwan begi (handan soňky in ýokary wezipe),mürze başy(hanyň şahsy

sekretary) ,mürzeler ,seyis,daňatar(köşkdäki aýallara ýolbaşçylyk edýän),kazy orda(kazy kelanyň orunbasary),älem(kazy kelanyň maslahatçysy,ýokary medresäni gutaran,profesor),peşşap (Hywanyň komendanty), guşbegi(hanyň ikinji orunbasary), reýis kelan(söwda bilen iş salyşýan).

Harby çinleriň,derejeleriň atlary: leşger başy (baş komanduýuşşyý),esger başy(diwiziýa naçalnigi) ,topçy başy(artilleriýa naçalnigi), batyrlar (otrýad naçalniklari),müňbaşy,ýüzbaşy,onbaşy,onbegi,esgerler

Türkmenistan Russiýa birikdirilen soň, resminamalaryň ýazylyş taryhy

Rus patyşasy ilki 1868-nji ýylda Buhara emirliginiň,soňra 1873-nji ýylda Hywa hanlygyny özüne tabyn edýär, soňra käbir türkmen taýpalarynyň şol hanlyga we Buhara emirligine girmedik beýleki türkmen taýpalary 1881-nji ýylda Russiýa birikdirilýär, Zakaspi oblasti döredilip,onuň merkezi Aşgabat diýlip yglan edilýär. Zakaspi 1880-nji ýylda Kawkaz harby okrugyna degişli bolup, 1890-njy iýulda Türküstan ülkesine degişli hasap edilýär. Maňgyslak, Krasnowodskiý, Aşgabat, Tejen, Mary, Zakaspi oblastyna degişli bolupdyr. Zakaspi oblastynyň ýolbaşçylaranyň kanselýariýasyndaky resminamalaryň bary rus dilinde ýazylypdyr¹.

¹ K.Babaýew. Görkezilen iş, 38 sah.

Ýerli ilatdan oblast ýolbaşçylarynyň adyna gelýän arzalar, şikaýatlar, towaknamalar wekil hatlary türkmen dilinde ýazylyp, olary oblast we uýezd ştabynda işleýän dilmaçlar rus diline terjime edilipdirler. Şolaryň biri bilen tanşyp göreliň:

ARZA

Gahşal ýaby sakeni Ogşuk Söýün ogly tarapyndan jenap uly ýanaral Kamarof hezretleriniň huzur şerefige arzydyr.

Öten ýyl şu awgust aýynda teke Aşgabatly bükri taýpasyndan Geldi Mosuk we Tekebaý Änewli Çukur agyla saken bolan meniň alty baş tüwämi mundan ogurlap, Dergezde satdylar. Andan üç tüwämi betgärip aldym, ýene üç töwe anlaryň üstünde borçlary bolup galdy. Towakga edermen uly merzlu jenabyňyzdan anlaryň meniň üç tüwämi betgärip beräsiz, anlar meniň özüme hiç jogap bermezler.

1917-nji ýylda ýazylan wagty . Gol.

TSSR döredilensoň, türkmen diliniň resmi-iş stiliniň döremegi we ösmegi üçin resminamalaryň, iş kagyzlaryň, ýagny döwlet dolandyryş aparatynyň resmi dokumentleriniň, edaralaryň iş kagyzlarynyň ýerli halkyň dilinde ýazylmak zerurlugy ýüze çykypdyr. Türküstan respublikasynyň sowetleriniň Merkezi ýerine ýetiriji komiteti 1923-nji ýylda karar çykarýar. Onda „Türküstan respublikasynda rus, özbek, türkmen, gyrgyz dilleri resmi dil

hasaplanyp,ähli dekretlar we kararlar hökmany suratda şol dört dilde ýazylmaly“diýlip görkezilýär.

Türküstan Merkezi ýerine ýetiriji komitetleriniň ýanynda ýerli halkdan hünärmenleri taýýarlamak üçin kurslary açmaklyk ähli mekdepleriň soňky klaslarynda,, “Ýerli dildäki Sowet hat ýöretmesi we iş dolandyrylyşy“diýlip atlandyrylan dersi okatmaklyk göz önünde tutulypdyr.Şol ýyllarda „Türküstan SSR-niň edaralarynda dört sany döwlet dilini ulanmagyň düzgünnamasy „ diýen kitapça neşir edilýär. Şol „Düzgünnamada“ Türküстана degişli Jedisuwda--gyrgyz, Samarkantda -- özbek, Türkmen raýonynda -- türkmen ,Syrderýa, Fergana, ,Amyderýa raýonlarynda özbek we gyrgyz dilleri ulanylyp,şol dört dilde resminamalary ýazmaklyk görkezilýär,RSFSR-iň ýokary we merkezi organlarynyň çykarýan ähli kanunlarynyň dört dilde: rus ,özbek, gyrgyz, türkmen dillerinde çap etmeklik görkezilýär. Yerli halkyň resmi iş dolandyrylyşyny millileşdirmegiň Orta Aziýada SSSR döwletini gurmak we ony berkitmek üçin ähmiýeti uly bolupdyr. Şoňa görä RSFSR-iň halk Komissarlar Soweti we Merkezi ýerine ýetiriji Komiteti tarapyndan Türküstanda iş dolandyryşynda we hasabatlar ýazylanda ulanylmaly blankalar gyrgyz, özbek, türkmen dillerinde çap edilip,ýerli edaralara, oba sowetlerine,ispolkamlara(ýerine ýetiriji komitetlere) ýaýradylýar. Şeýlelikde, XX asyryň 20-nji ýyllarynda türkmenleriň ýaşayan etraplarynda resmi dokumentler türkmençe ýazylyp,

Türkmenistanyň çäginde döwlet aparatlarynda iş dolandyryş türkmen dilinde amala aşyrylyp başlaýar.

Türkmenistan SSSR-nde iş dolandyrylyşy ýerli dile geçirmek boýunça 1924-nji ýylda ýörite komissiýa döredilýär.Şol komissiýa ýerli hünärmenleri hasaba alypdyr.Şonda TSSR-iň edaralarynda 2822 adamyň işleýändigini, şolardan diňe 248 işgäriň türkmenligini ýüze çykaryldy .

Ýerli ilatdan hünärmenleriň azdygy sebäpli, döwlet aparatynyň we iş dolandyrylyşy millileşdirmek meselesinde kynçylyk ýüze çykýar. 1927-nji ýylda türkmen dilini bilmeýänlere türkmen dilini öwredýän kurslar açylypdyr.Şeýle-de bolsa transport edaralarynda iş dolandyryş rus dilinde ýöredilipdir.Daýhanlar etrap we merkezi edaralara baranlarynda ene dilinde pikir alşyp bilmän kynçylyk çekipdir.

1928-nji ýylda TSSR-iň Merkezi ýerine ýetiriji komitetiniň 3-nji sessiýasynda „Edaralary millileşdirmek hakynda“karar kabul edilýär .Şol kararda TSSR-iň çäginde ýaşayan her bir raýata ýygnaqlarda,jemgiýetçilik durmuşynyň ähli ugurlarynda öz ene dilinden peýdalanmaklaryna hukuk berlendigi aýdylýar, emma türkmen dilinde döwlet dili derejesi kararlar, buýruklar, görkezmeler, ilata berilýän möhür-şamplar, dil hatylar, pul bilen baglanyşykly dokumentler, kwitansiýalar, şygarlar, bildirişler, şahadatnamalar, attestatlar, diplomlar, işsapaclar we beýleki ýazgylar, dokumentler rus we

türkmen dilinde ýazylmalydygy bellenilýär. Resminamalaryň köpüsi rus dilinde ýazylypdyr.

Şeýlelikde, türkmen diliniň resmi-iş kagyzlary stili türkmen diliniň jemgiýetçilik hyzmatynyň giňelmegi netijesinde emele gelipdir diýmek mümkin.

Jemläp aýdanmyzda, stiliň emele geliş we ösüş taryhyny üç döwre bölmek bolar: 1) 1928-nji ýyla çenli döwür; 2) 1917-nji ýyldan 1928-nji ýyla çenli döwür; 3) 1928-nji ýyldan, ýagny edaralaryň millileşdirilen ýylyndan şu günlere çenli bolan döwür.

Resmi-iş stiliň aýratynlyklary

Türkmen diline döwlet dili derejesi berlensoň, kararlar, buýruklar, görkezmeler, ilata berilýän möhür-şamplar, dil hatylar, pul bilen baglanyşykly dokumentler, kwitansiýalar, şygarlar, bildirişler, şahadatnamalar, attestatlar, diplomlar, işsapaclar we beýleki ýazgylar, dokumentler rus we türkmen dillerinde ýazylmalydyr diýlip bellenildi.

Resmi-iş stili we kanselýariýa iş kagyzlary stili .Bu stiller mazmun taýdan, formasy we dil aýratynlyklary taýdan tapawytlanýarlar.

Resmi stil

Resmi stile döwlet häkimiýetiniň ýokary organlarynyň hem-de döwleti dolandyryş organlarynyň, Halk maslahatynyň, Ýokary geňeşiň, welaýat, şäher, etrap komitetleriniň resmi dokumentleri degişli.

Dekretler, kodeksler, permanlar, buýruklar, kararlar, görkezmeler, ustawlar, gözükdürjiler, düzgünnamalar, döwletler arasyndaky diplomatik gatnaşyklaryň resminamalary: şertnamalar, ultimatumlar, protestler degişli.

Kanselýariýa iş kagyzlary stiline edaralarda ýazylyan gulluk hatlary:

1. Talap haty, sargyt haty, tabşyryk haty, çagyryş haty, jogap haty, telegramma.

2. Edaralara degişli ustawlar, görkezmeler, düzgünnamalar, şertnamalar, iş maksatnamalary, meýilnamalar.

3. Edaralarda ýazylyan naryadlar, nakladnoýlar, raznaryadkalar, çekler, kwitansiýalar, wedomostlar, häsýetnamalar, arzalar, bildirişler we beýlekiler,

4. Pasport, şahadatnamalar, attestat, diplom, sowalnama (bilet).

5. Raýatlar tarapyndan ýazylyp, edaralara tabşyrylyan dokumentler, arza, dil haty, ynanç haty, düşündiriş haty, hasabat, tejrimahal we ş.m.

Resmi iş stiliniň we kanselýariýa iş kagyzlarynyň dil aýratynlyklary

Resmi iş stiliniň birinji döwründe şahsy dokumentler (arza, towakganama) umumy halk dilinde ýazylypdyr, könelişen sözler, arap-pars, šiwe sözler-de ulanylypdyr. Ilkinji döwürde resminamalar sowatsyz ýazylypdyr.

Olaryň atlaryň ýazylyşynda-da birlik saklanmandyr, meselem: arza -arzy,arznama, haýyşnama, karara goýuldy,karara alyndy; düzgünnama-desturnama; görkezme(instruksiýa) - ullanma , gollanma diýen ýaly dürlüçe atlandyrylypdyr.Resmi iş stiliniň üçünji döwründe türkmen edebi diliniň ösmegi bilen onuň standart formalary ,dil aýratynlyklary-da kämilleşdi, döwlet gurluşy bilen bagly adalgalary, döwlet häkimiýetiniň, dolandyryş we ýokary organlarynyň atlaryny aňladýan adalgalar,wezipe görkezýän adalgalar köp ulanylýar.

Resmi - iş stili hukuga degişli işleri amala aşyrmaga hyzmat edýär. Hukuk işleri - höküm ediji synpyň döwleti dolandyran adamlaryň buýruklary,görkezmeleri diýmekdir.Hukuk - bu adamlaryň özara gatnaşyklaryny kadalaşdyryjy hökmünde kabul edilendir.Resmi-iş stilinde ulanylýan dil serişdeleriniň her pudagyň,ugruň özüne mahsus häsýetlerine görä özboluşlydyr.Resmi-iş stilinde ulanylýan sözler,söz düzümleri,sintaktik öwürümler özlerniň,durnuklylygy,üýtgeşsizligi bilen tapawutlanýar.Resminamalarda ulanylýan dil serişdeleri hut şolara üýtgeşsiz degişli hasap edilip,resmi-iş kagyzlarynyň köpüsünde ýöne dolduraýmaly blankalar ulanylýar.Resmi-iş standartlarynyň özüne mahsus häsýeti -- onda sözleýiş standartlarynyň ulanylmaýanlygydyr.Resmi-iş stili mazmun taýdan biri-birinden azda-kände tapawutlanyp biler.

Meselem: “Buýruk,,diýip alandyrylýan resminamada belli bir anyk şahsyň adyndan aýdylman,döwletiň adyndan buýruk berilýär.“Kodeks, ustawa,instruksiýa“ diýipatlandyrylýan resminamalarda şert eýerjeň sözlemleri ulanylýar,sebäbi olarda kanun bozmaklaryň,hukuk goralyşyň şertlerini düşündirmek zerurlygy bolýar.

“Hasabat, protokol, şertnama“ diýen resminamalarda habar sözlemleri köp ulanylýar,emma haýsydyr bir waka giňden suratlandyrylyp,doly beýan edilmeyär-de, döwletiň ýokary organlarynyň kararlary gysgaça görkezilýär.

Resmi dokumentler we gündelik iş kagyzlarynyň tapawutly we umumy häsiýetleri

Resmi-dokumentler stili döwlet kanunçykaryjy organlarynyň döwletara we halkara gatnaşyklaryň işi bilen bagly.Oňa döwletiň hukugy,raýatyň hukugy,jenaýat işleri baradaky,hukuk we zähmet baradaky,nika we maşgala baradaky düzgünnamalar degişlidir.

Döwlet dolandyrylyşynyň ýerine ýetiriji organlarynda raýatlaryň gulluk derejesi boýunça edilýän işler bilen bagly resminamalarda şeýle sözler we söz düzümler köp gabat gelýär:kanun çykaryjy, konstitusiýa,kazy,kazyýet,prokuror,hukuk goraýjy, jogapkärçiligi öz üstüne almak,buýrukdan göçürme, hakim, häkimlik, karar çykarmak, subutnama,wezipä bellemek,wagtlaýyn ýerine ýetiriji, işsapara gitmek...

Gündelik iş kagyzlary stiline edaralaryň, guramalaryň işleri bilen bagly ýazylýan hatlar, iş kagyzlary, telekeçilige degişli ýazylýan hususy hatlar we beýlekileri görkezmek bolar: arza, dil haty, ynanç haty, tejrimehal, hasaplaşyk we ş.m.

Resmi-iş kagyzlary stiliniň žanrlarynyň dürli görnüşliligine garamazdan, bu stiliň umumy häsýetleri bolýar:

1) Gysga, az sözler bilen beýan etmeklik, dil serişdelerini tygşytly ulanmaklyk;

2) Materialyň standart görnüşde ýerleşdirilmegi, belli bir şekiliň saklanmagy (diplom, pasport, dogluş hakynda şahadatnama we beýlekiler);

3) Ýuridik, diplomatik, harby ugurlara degişli ýerleriň, düşüňjeleriň atlaryny bildirýän sözleriň, resmi-kanselýar sözleriň, söz düzümleriniň, adalgalaryň, gysgaldylan goşma atlaryň (abbreviaturalaryň) giňden ulanylmagy;

4) İş atlarynyň, işligiň nämälim şekiliniň giňden ulanylmagy;

5) Bir fakt bilen ikinji fakty bir-birine logiki taýdan baglanyşdyrmak üçin at sözlemleriniň sanawynyň ulanylmagy;

6) Emosional – ekspressiw sözleýşiň düýbünden gabat gelmezligi.

Döwlet häkimiýetiniň ýokary organlarynyň, döwlet dolandyryş organlarynyň resmi dokumenti -- ýerli organlaryň (edara, kärhana, orta, ýörite we ýokary bilim berýän mekdepler we beýlekiler), raýatlaryň

şahsy dokumentleri **resmi iş we kanselýariýa iş kagyrlary** stilinde ýazylýar.

Türkmen diliniň resmi-iş stiliniň birinji baglangyç döwrüne degişli bolan şahsy resminamalar: arzalar, towakganamalar we beýlekiler umumy halk dilinde ýazylypdyr. Şoňa görä olarda könelişen görnüşlerem, gadymy sözlerem, arap-pars elementlerem, ýönekeý we şibe gepleşikleriniň aýratynlyklary gabat gelýär.

Bu stiliň ikinji kemala geliş döwründe türkmen dili resmi we şahsy resminamalar belli bir kada salnan türkmen edebi dilinde ýazylyp ugralýar. Bu döwürde stiliň galyba salnan şekilleri, elementleri, lingwistik aýratynlyklary timarlandy we kämilleşdi.

Resminamalardan we iş kagyrlaryndan edilýän talaplar

Biziň ýurdumyzda her bir resminama ylmy we amaly häsiýete eýe bolmak bilen, gymmatly taryhy ýadygärlikdir. Ol döwlet arhiwlerinde aýawly saklanylýar.

Resminamalaryň we iş kagyrlaryň hemmesi adatça gara, gök ýa ýaşyl reňkli syýa ýa-da pasta bilen ak standart kagyzyň bir ýan ýüzüne el bilen ýa-da kompýuterde ýazylýar. Maşynkada ýazylýan kagyzyň çep gapdalynda azyndan 3,5 sm ýer (polýa) goýulýar.

Resminamanyň asyl nusgasy

Resminamanyň asyl nusgasy onuň golyazmasydyr. Onda ony ýazan adamyň goly bolmaly, zerur diýlip tapylsa, edaranyň möhüri hem gerek. Eger resminama mehaniki usulda maşynkada peçat edilen bolsa, onda onuň gol çekilen, möhür basylan birinji ekzemplýary asyl nusgasydyr. Şol resminamanyň soňky ekzemplýarynda hem gol we möhür bar bolsa, onda olar hem dokumentiň asyl nusgasy hasaplanýar. Hemmesinde göl syýa haty görünüşde çekilýär.

Resminamalaryň gurluşy

Resminamalar bir-birinden belli bir derejede tapawutlanýan hem bolsalar, olaryň umumy, meňzeş taraplary-da köpdür. Şol umumylyk-meňzeşlik, ylaýta-da, birgiden salga ýollatylýan deň mazmunly resminamalarda ýüze çykýar. Bir mazmunly resminamalaryň (delilnamalaryň, çekleriň, şahadatnamalaryň, diplomlaryň we ş.m.) adatça, trafaretler diýilýän umumy ýazgysy bolýar, şol ýazgylar tipografiýada (çaphanada) degişli boşluklar bilen çap edilen bolsa, onda olara resminamanyň formulýary diýilýar.

Resminamalaryň bölekleri

Formulyarlary bolmadyk resminamalary dürs, dogry ýazmak üçin, şeýle hem, olara çalt hem gowy düşünmek üçin, olaryň elementlerini bilmek gerek.

Mälim bolşy ýaly, her bir resminama birnäçe elementden durýar, şol elementlere resminamanyň rekwezitleri hem diýilýär.

Mazmuny boýunça resminamalar **buýruk ediji, ýerine ýetiriji, ustaw tipli we ýörite resminamalar** diýen 4 topara bölünýär.

Ýazylyş usuly boýunça hem resminamalar 2 hilidir: olar golyazma görnüşinde, şeýle hem, mehaniki usulda maşynkada, kompýuterde peçat edilen görnüşde bolup bilerler. Resminamalaryň, adatça, **asyl nusgasy, göçürmesi, dublikaty we göçürilen bölegi** bolýar.

Resminamanyň göçürmesi

Kopiýa - haýsy hem bolsa bir resminamanyň takyk göçürilmesidir.

Kopiýanyň yokarsynda “**göçürme**” diýen ýazgy bolmaly.

Resminamanyň dublikaty

Resminama, adatça, resminama ýitirilen mahaly ýazylyp berilýär, asyl ýaly göçürilip, oňa gol çekilýär,

möhür hem basylýar, ýöne onuň ýokarsynda „Dublikat“ diýlip ýazylýar.

Resminamadan göçürilen bölek

Haýsy hem bolsa bir resminamalaryň belli bir bölegi göçürip alynsa, onda oňa şol resminamadan göçürilen bölek diýilýär.

Resmi we kanselýarýa iş kagyzlary stiliň görnüşleri

Arza

Arza raýatlar tarapyndan edaranyň ýa-da wezipeli adamyň adyna haýyş ýa-da şikáyat görnüşinde ýazylyp berilýän resminamadyr. Onuň edara tarapyndan ýa-da toparyň adyndan ýazylan wagtlary-da bolýar. Arzalar adatça 7 bölümden durýar. Olar, ynha, şu aşkdaky ýalydyr:

1. Resminamanyň ady.
2. Resminamanyň salgysy, ýagny arzanyň haýsy edaranyň haýsy wezipeli adamsyna (ady, familiýasy hem görkezmeli).

3. Resminamanyň adresanty, arzany ýazýan adamyň käri, wezipesi, ady, familiýasy.

4. Resminamanyň mazmuny – delillendirilýän haýyş ýa-da şikáyat.

5. Goşundy, ýagny arza ýabşyrylýan resminamalar baradaky ýazgy.

6. Resminamany ýazýan adamyň goly.

7. Resminamanyň ýazylýan wagty.

Terjimehal

Terjimehala başgaça awtobiografiýa hem diýilýär. Awtobiografiýa biografiýa bilen bir zat dälidir. Biografiýa aýry-aýry şahslaryň (ýazyjylaryň, alymlaryň) ömri we döredijiligi hakynda başga adamlar tarapyndan ýazylýan syn bolsa, terjimehal adamlaryň durmuş ýolunyň, ýaşawyş taryhynyň öz eli bilen ýazan beýanydyr. Terjimehal 4 bölekden durýar.

I Resminamanyň ady.

II Resminamanyň mazmuny. Onuň mazmunyna aşakdaky ýaly maglumatlar girýär:

1) terjimehaly ýazan adamyň ady, familiýasy;

2) onuň näwagt, nirede doglandygy hakyndaky maglumat;

3) ene-atasynyň ady, familiýasy, käri we wezipesi;

4) terjimehalyny ýazan adamyň bilim derejesi, nirede, haýsy mekdepde, näçenji ýylda okap, ony näwagt tamamlandygy hakynda ýazgylar ýazylýar;

5) nāwagt harby gullukda bolandygy hakyndaky maglumat;

6) terjimehalyň awtorynyň nirede işländigi;

III Goly.

IV Wagty

Beýan

Bu toparlaýyn (kollegial) organlaryň ýygnaklarda, ylmy maslahatlarda, mejlislerde garalýan meseleleriň ara alnyp maslahatlaşmasynyň gidişini beýan edýän we olarda kabul edilýän kararlary görkezýän resminamadyr.

Beýan ýedi sany bölekden durýar:

I Resminamanyň ady we tertip sany;

II Ýygnagy geçirýän guramanyň ady;

III Ýygnagyň bolýan wagty, ady;

IV Ýygnaga gatnaşýan adamlaryň düzümi; şolardan gelenleriň we gelmedikleriň sany, Eger zerur diýlip tapylsa, ýygnaga gatnaşanlaryň ady, familiýasy, wezipesi hem görkezilip bilner;

V Ýygnagyň, maslahatyň başlygy, kätibi, agzalary (atlary, familiýalary, görkezilýär);

VI Ýygnagyň (maslahatynyň mejlisiniň) gün tertibi;

VII Beýan- mazmuny;

1. Diñlenildi: Gün tertibindäki meseläniň ady, soňra nutugyň gysgaça mazmuny ýa-da ýygnagyň ýazgysy ýazylýar.

2. Sorag-jogap: çykyp gepleýän adama berlen soraglaryň jogaplary ýazylýar;

3. Çykyp geplediler: çykyp geplänleriň atlary, familiýalary, olaryň çykyşlarynyň gysgaça mazmuny.

4. Gollar (başlygyň we kätibiň gollary).

Ynanç haty

Ynanç haty bir adamyň başga bir adama öz adyndan hereket etmäge (pul, haryt almaga, sud işini alyp barmaga, goşdan, emläkden peýdalanmaga we ş.m) ýuridik taýdan hukuk berýän razyçylygyny görkezýän resminamadyr . Bu resminamanyň edaranyň adyndan, ýazylýan wagtlarynda bolýar, şonda ol haýsy hem bolsa bir adama edaranyň adyndan hereket etmäge hukuk berýär. Ynanç hatynyň 6 bölegi bar.

1. Resminamanyň ady: “Ynanç haty”;

2. Resminamanyň mazmuny. (“Men” sözi bilen başlanýar)

a) Resminamanyň, awtorynyň, ýagny ynanýan adamyň wezipesi ýa- da salgysy, ady we familiýasy;

b) Ynanylýan adamyň, ýagny resminama bilen hereket etmeli adamyň wezipesi ýa-da salgysy, ady we familiýasy;

c) Ýuridik taýdan ynanylýan (ygtyýar berilýän) hereketiň takyk we düşnükli ýazgysy (razyçylyk pul bilen baglanyşykly bolsa, onuň mukdary san hem söz bilen ýazylmalydyr).

3. Adamyň, ýagny ynanç haty ýazan adamyň ady;

4. Resminamanyň ýazylýan wagty;

5. Ynanç hatyny ýazan adamyň goluny tassyklaýan wezipeli adamyň goly, edaranyň möhüri;

6. Ynanç hatynyň tassyklanan wagty;

Ynanç hatynyň mysaly nusgasy

Men, Aşgabat şäherindäki 16-njy orta mekdebiň türkmen dili we edebiýaty mugallymy Jeren Nepesowa (pasport I-AŞ 151104, Aşgabat şäher, Köpetdag etrap häkimligi tarapyndan 1995 ý. 02 aprelinde berlen) meniň zähmet rugsadyna düşýän 1mln. 260 müň manat (bir million iki ýüz altмыш müň manat) puly almagy ýoldaşym A. Nepesowa ynanýaryn.

15.06.2002.

(J. Nepesowa)

Türkmen dili we edebiýaty mugallymasy J. Nepesowanyň goluny tassyklaýaryn.

Mekdebiň direktory (Ş. Gurbansähedow)

Haýyşnama

Edaranyň öz aralarynda haýsy hem bolsa bir işi etmegi sorap özara alyşýan hatlaryna haýyşnama diýilýär.

Bu resminama iberilende hem, mälim bolşy ýaly, onuň baş ady hökmünde „Haýyşnama“ diýlip ýazylmaýar. Onuň haýyşnamadygy mazmunyndan bilinýär. Haýyşnama ýörite kagyza (blanka) ýazylyp iberilýär.

Resminama hökmünde olaryň zerur alamatlary aşakdakylardyr:

1. Haty almaly edara;
2. Wezipeli adamyň familiýasy, ady, atasynyň ady;
3. Ýazgy;
4. Goşmaça (gerek bolan halatynda);
5. Ýolbaşçynyň goly.

Haýyşnamalaryň, beýleki resminamalarda boluşlary ýaly, adamlaryň we edaralaryň arasynda ulanylýan resminamalar bilen käbir meňzeşlikleri bar.

Meselem, haýyşnamanyň formalaşdyrylyşynyň şahsy arza bilen gabat gelýän ýerleri bar. Ýöne şahsy arzalardan tapawutlylykda edaralar tarapyndan ýazylýar.

Dil haty

Haýsy hem bolsa bir zadyň alnandygyny tassyklaýan resminama Dil haty diýilýär. Onuň aşakdaky ýaly 4 sany bölümi bolýar.

1. Resminamanyň ady („Dil haty“ bolmaly)
2. Resminamanyň mazmuny („Men“ diýen söz bilen ak setirden başlamly)
 - a) Zady alýan adamyň wezipesi, ady, familiýasy;
 - b) Zadyň alynýan ýeriniň ady;
 - c) Alynýan zadyň ady, mukdarlary (eger alynýan haýsydyr bir zat bolsa, onda onuň mukdary hem san, hem söz bilen ýazylmaly);
3. Dil haty ýazýan adamyň goly;
4. Resminamanyň ýazylýan wagty.

Düşündiriş haty

Düşündiriş haty haýsy hem bolsa bir işde hereketiň dogrudygyny tassyklaýan ýa-da goýberilýän kemçiligiň boýun alynýandygyny görkezýän resminamadyr. Düşündiriş haty edaranyň ýa-da wezipeli adamyň adyna ýazylyp, onda awtor ol ýa-da beýleki hereketi etmekde özüniň mamlandygyny subut edýär ýa-da goýberen ýalňyşyny boýun alýar.

Bu resminama 6 bölümden durýar.

1. Resminamanyň ady „Düşündiriş haty“. (Ol 3-nji bölümiň aşagynda, ortada ýazylýar).

2. Resminamanyň adresaty, ýagny onuň kimiň adyna ýazylýandygy (wezipesi, ady, familiýasy). Ýokarda sag gapdalda ýazylýar.

3. Adresant. Düşündiriş hatynyň awtorynyň wezipesi, ady, familiýasy. Bu bölüm 2-nji bölümiň aşagynda ýerleşýär.

4. Düşündiriş hatynyň mazmuny:

a) Edilen hereketiň dogrudygyny ýa-da nädogrudygyny subut edýän deliller;

b) Netijeler;

c) Goşundy (awtoryň mamladygyny tassyklaýan resminama barada).

5. Ol bu resminama ýabşyrylýar.

6. Onuň ýazylýan wagty

Häsiýetnama

Häsiýetnama kim-de bolsa biriniň işi ýa-da okuwy hakynda, gylyk-häsiýeti dogrusynda edara tarapyndan ýazylyp berilýän resminamadyr. Häsiýetnama 4 sany bölümden durýar, olar şu aşakdakylardan ybarat:

1. Resminamanyň ady;

2. Resminamanyň mazmuny. Häsiýetnamanyň mazmuny şu aşakdaky ýaly maglumatlary öz içine alýar:

a) häsiýetnama berilýän adamyň doglan ýyly;

b) onuň milleti;

c) bilimi;

d) kâri, wezipesi;

- e) ady we familiýasy;
- f) näçenji ýyldan bäri şol edarada okap ýa-da işläp gelyändigini hakynda ýazylýar;
- 3. Resminamanyň ýazylýan wagty.
- 4. Edaranyň ýolbaşçysynyň goly we möhür.

Bildiriş

Adamlaryň belli bir topary ýygnaýyň, maslahatyň, mitinginiň, ýaryşyň, duşuşygyň we şuna meňzeş zatlaryň boljakdygy hakynda habardar edýän resminama bildiriş diýilýär. Ol geçirilmeli çäräniň bolmaly gününden birnäçe gün oň ýazylyp, köpçülige görner ýaly ýerde asylyp goýulýar.

- 1. Resminamanyň ady.
- 2. Geçirilmeli çäräniň wagty.
- 3. Onuň bolmaly ýeri.
- 4. Geçirilýän çäräniň ady.
- 5. Çäräni geçirýän guramanyň ady (ýygnaç bolsa gün tertibi hem).

Mysaly nusgasy:

2004-nji ýylyň Fewral aýynyň 15-ne sagat 1200-da türkmen dili we edebiyaty fakultetiniň nobatdaky ýygnaçy boljak.

Gün tertibi:

- 1. Ýarym ýyldaky hasap-synaglaryň jemi.
- 2. Tertip düzgün meselesi.

Dekanat.
Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň
merkezi ylmy kitaphanasynyň direktory
Taryh ylymlarynyň kandidaty A.B.Berdiýewa
ylmy bibliografiya we kitaphanaçylyk
bölüminiň müdiri
M.Hudaýberdiýewadan

Arza

1990-njy ýylyň iýulyndan 1991-nji ýylyň
iýulyna çenli aralyk üçin 24 günlük nobatdaky zähmet
rugsadyny 1991-nji ýylyň 2-nji iýulyndan bermegiňizi
haýyş edýärim.

1991.20.06.

(goly)

M.Hudaýberdiýewa

Kepilnama

Bu rus dilindäki „справка” sözüne derek ulanylýar.
Kepilnama haýsy hem bolsa bir fakty, bolan ýagdaýy
tassyklayan dokumentdir. Ol habar beriji häsiýetli
dokument bolup, raýatlaryň işleýän , ýaşaýan ýeri,
aýlyk haky, wezipesi we beýlekiler barada kepillik
maglumatlary berýär.

Gulluk kepilnamalarynda kärhanalaryň,
guramalaryň, edaralaryň işi baradaky maglumatlar
jemlenýär (Mysal üçin: Dil bilimi insitutynda hasabat
ýylynda çapdan çykan işler barada kepilnama).

Kepilnama aglaba ýagdaýlarda bolan we bolýan ýagdaýy we fakty tassyklayandygy üçin, onuň dilinde öten we häzirkî zaman formasyndaky işlikler ulanylýar (berildi, aldy, ýaşaýar, ýazgy edilipdir, geçirilýär we ş.m).

Kepilnamanyň zerur alamatlary:

- 1) Dokumentiň ady.
- 2) Baş at (name hakyndalygy).
- 3) Tekst.

Kepilnamanyň nusgasy

TYA-nyň Ýaş alymlar geňeşiniň başlygyna
Ýaş alymlar geňeşiniň işi barada
Ýaş alymlar geňeşiniň geçiren barlagyna görä,
Inistitutyň Ýaş alymlar geňeşinde
geçen ýylda aşakdaky işler geçirilipdir:

- 1.Ýaş filologlaryn ýurtda ylmy-praktiki komferensiýasy geçirilipdir.
- 2.Ýeňiji orunlara düşen nutuklary ylmy žurnalda çap etmäge tayarlanypdyr.
- 3.Tejribe alyşmak maksady bilen Özbegistana 4 sany ýaş alym sapara göýberilipdir.

H.Baýlyýew adyndaky Dil bilimi
inistitutynyň Ýaş alymlar geňeşiniň başlygy.

1992.01.18

A.Geldiyew.

Düşündiriş haty

Edaranyň işi bilen baglanyşykly meselelerde düşündiriş ulanylýar. Ol edaranyň başlygynyň adyna, ýokarda durýan guramanyň adyna ýazylýar.

Türkmenistanyň

Ylymlar akademiýasynyň H.Baýlyýew adyndaky

Dil bilimi institutyna

“Dolandyryş

apparatyny kemeltmek we ony saklamak üçin

çykarylýan harajatlary

azaltmak

barada“

DÜŞÜNDİRİŞ HATY

Institutyň ylmy-barlag edaralarynyň hataryna girýändigini we administratiw toparynyň köpdügi sebäpli, bu mesele boýunça aýratyn görkezme berilýänçä anyk hereketlere girişmelisiz hem bolar.

Telegramma

Telegramma grek sözi bolup, tele-daş, grammaty ýazmak sözlerinden ýasalandyr. Telegrammalar şäherara gatnaşyklary üçin peýdalanylýar. Telegrammalar düzülen mahalynda gulluk hatlaryna bildirilýän talaplardan ugur alynýar. Aragatnaşygyň bu usuly örän gysgalygy talap edýär. Telegrammalaryň

tekstleri gysga bolýandygy üçin olarda dyngy belgiler goýulmaýar. Salgyla gysgaldylan görnüşde berilýär.

Telegramma iki bölekden ybarat. Birinji bölekde alyjy görkezilýär, ikinjide iberiji barada maglumat berilýär.

Telegrammadaky zerur alamatlar:

- 1) Iberilýän ýeriň ady;
- 2) Iberilýän ýeriň salgysy;
- 3) Telegrammanýn teksti;
- 4) Iberýän edaranyň gysgaça ady.

Telegrammanýň gyssaglyk ýagdaýy hem görkezilip bilner.

TELEGRAMMA

Aşgabat 2005-nji köçe 15. Dil bilimler
instituty Amanowa otur Karimowyň
awtoreferatyyny iberdik otr haýyş otur syn
ýazmagyňyzy soráarys 116

7000000 Daşkent Nowaýy 15 Dil -- edebiyat
instituty

Direktory

Ergeşow

2010. 11.09

möhür

Hödürnama

Bu söz dilindäki "rekomendasiya" sözüne derek getirilýär. Ol latynça reomendatio –dilden ýa-da ýazmaça oňat seslenme, maslahat, görkezme sözlerinden gelip çykýar.

Hödürnama adýndan belli bolşy ýaly, haýsy hem bolsa bir adamy işe hödürlemek, maslahat bermek maksady bilen ýazylýar. Ol edaralar, guramalar, kärhanalar tarapyndan, aýry-aýry adamlar tarapyndan hem berlip bilinýär.

Hödürnamalarda adamyň häsiýetine, işjeňligine, maşgala durmuşyna, ak taraplaryna, jemgyetilik işine baha berlip, sosial-syasy guramalarda agzalygy, hödürlenýän wezipä mynasyplygy barada ynanç bildirilýär.

Esasy aýratynlyklaryna görä, hödürnamalar häsiýetnamalara çalymdaş bolýar. Olaryň tapawudy--hödürnamalarda adamyň häsiýetnamasy berilmegi bilen bir hatarda, onuň hödürlenýän işiň hötdesinden gelip biljekdigine güwä geçilýär. Ondan başga-da , hödürnamalar birinji şahsyň adyndan hem ýazylyp bilinýändigini bilen tapawutlanýar.

Hödürnamanyň zerur alamatlary şulardyr:

1. Dokumentiň ady (hödürnama).
2. Tekst.
3. Hödürnama berýän adamyň wezipesi, ady we familiýasy.
4. Gol.
5. Sene.

Iş meýilnamasy

Edaranyň ýolbaşçylarynyň we beýleki jemgyýetçilik guramalarynyň bu ýylda ýa-da geljekki ýyllarda etjek işleriniň degişli tertipde ýazylan dokumenti. Onda göz önünde tutulan çäreleriň geçiriliş yzygiderliligi, wagty, jogapkär we ýerine ýetiriji görkezilýär.

Iş meýilnamasy ýyllyk, ýarymýyllyk, aýlyk, hepdelik we gündelik bolup bilýär.

Iş meýilnamasynyň zerur alamatlary:

- 1) Tassyklama grifi. Tassyklaýanyň wezipesi, goly;
- 2) Dokumentiň ady;
- 3) Planyň öz içine alýan möhleti;
- 4) Işi planlaşdyrýan bölümiň ady;
- 5) Ýazgylaryň tertip nomeri;
- 6) Ýerine ýetirijiniň ady, familiýasy;
- 7) Ýerine ýetirmeli möhleti;
- 8) Ýerine ýetirilýän ýeri;
- 9) Ýerine ýetirilişi barada bellik.

Türkmen edebi diliniň ylmy-tehniki stili

Ylmy stil bilen baglanyşykly **ylmy- tehniki stil, ylmy -populýar stil, ylmy-edebiýat stil, ylmy we önümçilik-tehniki stil** diýen adalgalar hem ulanylýar.

Bu stil ylym we tehnika bilen berk baglanyşykly bolup, alymlaryň ýazýan ylmy işlerinde ulanylýar.

Türkmen halkynyň taryhynda-da ylym bilen meşgullanan köp sanly alymlar ýaşap geçipdir. Muňa mysal edip:

VIII-IX asyrlaryň sepgidinde ýaşap geçen algebra degişli ajaýyp ylmy işleri bitiren asly Horezmli Muhammet ibn Musa al-Horezmi diýen alym matematika ylmynda uly işleri ýerine ýetiripdir.

832-nji ýylda astronomik tablisalaryň 3 görnüşini düzen asly Maryly Hebeş atly astronom, XI asyrdan “Diwany lugat at-türk” sözlüğini ýazan görnükli alym Mahmyt Kaşgarlynyň atlaryny görkezme bolar.

Türkmen dilinde ylmy-tehniki stiliň döremegi üçin hem türkmen diliniň ylym diline öwürilmegi, ylmy işleriň türkmen dilinde ýazylmagy zerurdy. Ylma we tehnika degişli işleriň türkmen dilinde ýazylmagy üçin orta mekdepleriň we ýokary okuw mekdepleriň açylmagy, ylmyň we tehnikanyň dürli ugurlary boýunça ýeterlik alymlaryň toplanmagy gerekdi.

Türkmen edebi diliniň ylmy-tehniki stiliniň emele geliş we ösüş taryhyny 4 döwre bölüp bolar.

1-nji döwür. Bu 1928-nji ýyla , ýagny latyn grafikasyna çenli döwri öz içine alýar. Bu döwürde, esasan, ylmy hünärmenler, okuw kitaplary taýýarlanylýdyr.

2-nji döwür. Latyn grafikasynyň ulanylan döwri 1928-1940-njy ýyllara gabat gelýär. Bu döwürde ylmy edaralar açylyp, okuw kitaplar ýazylýar.

3-nji döwür. Bu rus grafikasyna geçilen döwri öz içine alýar.

4-nji döwür. Bu 1993-nji ýylda türkmen milli elipbiýine geçilen döwür.

Türkmen diliniň ylmy-tehniki stiliniň häsiýetli aýratynlyklar

Ylmy işleriň ýazgylaryň dili monolog häsiýetli bolup, sorag-jogap görnüşindäki beýleki ýazgylardan düýpli tapawutlanýar.

Hekaýa etme, suratlandyрма çeper eserleriň häsiýetli aýratynlyklary bolýan bolsa, ylmy ýazgylara, esasan, pikir ýöretme häsiýetlidirler:

Pikir ýöretme

Adamlaryň aragatnaşygynda, tebigatda, daş-töwerekdäki hadysalarda bolup geýän zatlaryň sebäbini, näme üçin şeýle bolýanlygyny oýlanyp, netije çykarmaklyga pikir ýöretme diýilýär. Pikir ýöretmede iň esasy zat durmuşda, tebigatda bolup geýän zatlaryň sebäplerine akyl ýetirmek bilen düşünmekdir we olaryň netijesini aňly-düşünjeli ýüze çykarmakdyr.

Ylmy ýazgyda deliller, garaýyşlar ýa-ha ykrar edilýärler, ýa bir pikiri inkär etmek üçin başga pikir tassyklanýar. Ilki ylmy çaklamalar öňe sürülýär,

soňra olary inkär edýän ýa-da tassyklaýan esaslar, deliller getirlip, olar hakda belli bir netijä gelinýär.

Ylmy işlerde dil birlikleriniň ulanylyşynda hem degişli özboluşly aýratynlyklar bar. Islendik ylmy eseriň edebi dilde ýazylandygyna seretmezden, ylmy işleriň ýazgylary edebi diliň beýleki stillerinde ýazylan eserleriňkiden düýpli tapawutlanýar. Ol birinji nobatda galyba salmak meýliniň häsiýetlilik bilen tapawutlanýar. Galyba salmak, ylaýta-da, adalgalarda we sintaksisde güýçli duýulýar. Adalgalaryň aşa köp ulanylýandygyna görä, ylmy ýazgylar, esasan, ylmyň şol ugry bilen iş salyşýan adamlary üçin düşnükli bolýar, ol hemmeler düşüner ýaly derejede bolmaýar. Her halda ylmy işiň kim üçin we name maksat bilen ýazylandygy awtoryň üns merkezinde bolmalydyr. Işiň mazmuny niýetlenilen okyjysyna şol bir ylmy jemagata düşnükli bolar ýaly berk logiki yzygiderlilikde beýan edilmelidir. Adalgalarda sinonimdeşlige, olaryň awtoryň islegine görä türkmençeleşdirilmegine ýol berilmeli däldir.

Adalgalaryň “kyssa” we “proza”, “şygryýet” we “poeziýa” ýaly parallel ulanylmagyna-da, “eýelik düşüm” we “eýelik düşümi” ýaly dürli wariantlarda ulanylyşyna-da ýol bermek bolmaz.

Ylmy ýazgylarda sözler hut özleriniň göni manylarynda ulanylmalydyrlar. Çeper eserlerdäki ýaly sözleriniň göçme manylarda ulanylmagy, obrazly aňlatmak üçin garşylykly manyly sözleriň, manydaş

we sesdeş sözleriň, meňzetmeleriň, deňeşdirmeleriň, ulaltma, kiçeltme, metafora ... ýaly çeperçilik serişdeleriniň ulanylmagy ylmy esere düşünmekligi kynlaşdyrýar.

At çalyşmalarynyň ulanylyşynda-da käbir tapawutlary bellemek bolar. Ylmy tekstlerde “men”, “sen” at çalyşmalary örän seýrek ulanylýar, awtoryň ýeke adamdygyna seretmezden, olar, köplenç “biz”, “siz” sözleri bilen çalşyrylýarlar.

“Meniň makalam”, “Meniň pikirimçe” diýmegiň ýerine “Biziň makalamyz”, “Biziň pikirimizçe” diýilýär.(Jedel döredeňde şu meniň pikirim hem diýilýär)

Ylmy ýazgylarda ýönekeý sözlemlere seredende, goşma sözlemler, onda-da her hili giriş sözler, giriş söz düzümleri, anyklaýjylar getirilen çylşyrymly eýerjeňli goşma sözlemler has işjeň ulanylýarlar.

Ylmy ýazgylaryň ýene bir aýratynlygy olarda salgylanmalaryň, sitatalaryň aşa köp ulanylmagydyr.Ýöne ylmy işde çykgytlara, salgylanmalara örän jogapkärçilikli çemeleşmelidir.

Ylmy gepleşik sferasynda pikiriň beýan edilişinde logiki zygiderlilik saklanýar. Munda pikir delillendirilýär, kanunalaýyklyklar açylyp görkezilýär, logiki netijä gelmeklige ýykgyň edilýär. Ylmy stilde umumy ýa-da obstrakt düşüňjani aňladýan sözler hem-de eýesiz we eýesi näbelli sözlemler köp ulanylýar. Ylmy tekstleriň haýsysyny alyp görseň-de, ilki ylmy gürrüň

etmeklik, soňra pikiri jemlemek bardyr. Ylmy sözleýişde obrazly serişdeler, meselem, deňeşdirme ulanylaýsa-da, ol sözleýişni umumy sistemasyndan daşary anyklamak, düşündiriş bermek ýaly kömekçi hyzmatlary ýerine ýetirýär.

Ylmy-tehniki stiliň ýazuw we sözleýiş formalary

Ylmy edebiýatda bu stil ylmy-tehniki stil, ylmy edebiýat stili, ylmy pedagogik stil, ylmy okuw stili, ylmy - lingwistik stil, professional - tehniki stil, professional-önümçilik stili, ylmy-populýar stil diýlip atlandyrylýar.

Ylym iki topara bölünýär: jemgyýetçilik ylymlary we tebigy ylymlar.

Jemgyýetçilik ylymlaryna syýasat, taryh, filosofiýa, sosiologiýa, logika, psihologiýa, ykdysadyýet, oba hojalygy, edebiýat, sungat, medeniýet girýär.

Tebigy ylymlara fizika, molekulýar fizika, dinamika, matematika, algebra, geometriýa, himiýa, astronomiýa, geologiýa, kibernetika, arhitektura, medisina, zoologiýa, botanika, gurluşyk ýaly ylymlar degişlidir.

Şu ugurlardan geçirilýän ylmy-derňew işleri netijesinde taýýarlanylýan kitaplary, monografiýalar, kitapçalar, ylmy makalalar, ylmy ýazgyly, şeýle hem, ylmy konferensiýalarda, simpoziumlarda we

maslahatlarda edilýän çykyşlar, nutuklar ylmy stilde ýazylýar.

Türkmen diliniň ylmy stiliniň ýazuw formasy we sözleýiş formasy bolup, olar hem özüne mahsus aýratynlyklara eýedir. Bu stil çylşyrymly ylmy stil hem-de sada ylmy stil diýlip ikä bölünýär.

Çylşyrymly ylmy stilde ylmy dissertasiýalar, monografiýalar, kitaplar, ylmy makalalar ýazylýar. Oňa ylmyň dürli pudaklary boýunça ýokary mekdepler üçin çapdan çykarylýan okuw kitaplary-da girýär. Bu onuň ýazuw formasydyr. Ýurdumyzda geçirilýän ylmy maslahatlarda, konferensiýalarda we simpoziumlarda alymlaryň çykyşlary, nutuklary, şeýle hem, ýokary okuw mekdeplerinde tebigy ylymlar bilen baglanyşykly derslerde mugallymlaryň geçirýän sapaklarynda edýän gürrüňleri (leksiýalary) çylşyrymly ylmy stiliň sözleýiş formasyny emele getirýär.

Sada ylmy stiliň ýazuw formasynda halk köpçüligine niýetlenilen ylmy-populýar kitaplar, ylmy-metodik gollanmalar, gazet-žurnal makalalary, ylmyň dürli ugurlary boýunça mekdep okuwçylary üçin çykarylýan okuw kitaplary ýazylýar. Munuň janly gepleýiş formasyny ylmyň dürli ugurlary boýunça mekdeplerde geçilýän derslerde mugallymlaryň hem-de ylmyň gazananlary hakynda ündewçileriň edýän gürrüňleri hasyl edýär.

Ylmy stiliň esasy dil aýratynlyklaryny ylmy işlerde ulanylýan adalgalar düzýär. Ylmyň belli bir pudagy bilen baglanyşykly ýazylýan işe şol ugurdan işleýän hünärmen düşünýär, oňa başga adamlar oňly düşünmeýär. Sebäbi her ylmyň öz adalgalary we olaryň aňladýan manylary bolýar. Meselem, “ses” fizika ylymda bir hili manyda, dil biliminde başga hili manyda ulanyýar. “Nokat” sözi dil biliminde bir tüýsli, fizikada başga hili, matematikada bolsa ondan hem üýtgeşik manylara eýedir.

Ylmy gepleşik sferasynda pikiriň beýan edilişinde logiki yzygiderlilik saklanýar. Munda pikir delillendirilýär, kanunalaýyklyklar açylyp görkezilýär, logiki netijä gelmeklige ýykgyň edýär. Ylmy stilde umumy ýa-da abstrakt düşünjäni aňladýan sözler hem-de eýesiz we eýesi näbelli sözlemler köp ulanylýar. Ylmy tekstleriň haýsysyny alyp görseň-de, ilki umumy gürrüň etmeklik, soňra pikiri jemlemek bardyr. Ylmy sözleýişde obrazly serişdeler, meselem, deňeşdirme ulanylaýsa-da, ol sözleýişni umumy sistemasyndan daşary anyklamak, düşündiriş bermek ýaly kömekçi hyzmatlary ýerine ýetirýär.

Ylmy-tehniki stilde adalgalaryň ulanylyşy

Adalgalar önümçiligiň pudaklaryna, ylma degişli bolan ylmy düşünjäniň atlaryny bildirýän

sözler ýa-da söz düzümleridir. Şoňa görä olar dürli hili bolýar:

a) umumy ylmy adalgalar: differensiýa, klassifikasiýa, aspekt, funksiýa, sinhron, aprobaşiýa, monologiýa, referat, dissertasiýa we ş.m.; b) dar käre degişli adalgalar: kömürturşy, ergin, floromenler we başgalar – himiki adalgalar.

Ylmyň, sungatyň, medeniýetiň önümçiligiň ösmegi netijesinde adalgalar döreýär. Olar dürli görnüşde bolýar:

Matematiki adalgalar: bikwadrat, perpendikulýar, parallel, logorif, burç, ülüş, subut, mesele, köpeltmek, bölmek, aýyrmak, goşmak.

Fiziki adalgalar: anod, girostad, indikator, optika, kamera, kapilýar, şöhle, basyş.

Himiki adalgalar: wulkan, ýer gabygy, magdan, syrça, çökündi, gatlak, peslik, okis, ergin, awtogen, suwuklyk, kislorod

Lukmançylyk adalgalar: alkaloid, ammoniý, holesterin, tripsin, kolein, çiş, dilme.

Lingwistik adalgalary: fonetika, omonim, sintagma, at, san, sypat, sözsoňy, baglaýjy, otur, goşadyrmak we.ş.m.

Edebiyat adalgalary: aruz, antologiýa, monolog, häsiýet, memuar, goşgy, hekaýa, dessan we ş .m.

Ylmy stiliň leksikasyny umumy ylym hem-de dar hünäre degişli adalgalar düzýärler. Ylmy stiliň

leksikasynda sinonimler bolmaýar diýen ýaly. Munda sözler, esasan, bir manyly bolýarlar. Adalgalar diňe degişli ylmy sferalarda ulanylýarlar. Meselem: ýaý, **otur, goşadyrnak** we beýlekiler lingiwistikada ulanylsa, **kök, düyp, aýlow, maýdalawjy** we beýlekiler matematikada ulanylýar. Ylmy stildäki adalgalaryň başga sözleýiş sferalarynda (çeper edebiýat, publisistik stilde, janly gepleýiş stilinde) manysy we funksiýasy üýtgeýär. Adalgalar takyk bir düşüňjani aňladyp bir manyda ulanylmalydyr, muňa garamazdan, “tolkun” diýen adalga fizika ylmynda degişli, käbir işlerde has anyk manylarda ulanylyşyny görmek bolýar. Meselem: ses tolkun, partlama tolkun, kapilýar tolkun, modilirlenen tolkun, düşýän tolkun, ýasy tolkun, kese tolkun, frontal tolkun, gelyän ses tolkun, elektromagnit tolkun, elektrik tolkun, dagynyk tolkun, aýlaw tolkun.

Şol bir adalganyň iki ýa ondan artyk ylymda ulanylyşy-da gabat gelyär. “ojak – medeni adalga hem geologik adalga; ”giperbola” – dil biliminde, edebiýatda, matematikada ulanylýar. “Dorsal” dil biliminde hem lukmançylykda ulanylýar “Morfologiýa” – dil biliminde, biologiýada, geologiýada ulanylýar. “Inwersiýa” dil biliminde we matematika degişli. “Nokat” – dil biliminde hem matematikada ulanylýan adalga. Şular ýaly omonimik adalgalar diňe ylymda konkretleşip bilýärler. “Nokat” sözi adalga bolanda, dil biliminde

iki nokat, köp nokat, nokatly otur diýip, matematikada iki nokat, iki gat nokat, birlik nokat, gyra nokat, hyýaly nokat, başlangyç nokat, umumy nokat, esasy nokat, akyjy nokat, çykyş nokady, kesişme nokat... diýip has anyklaşýar.

Türkmen dilinde käbir sinonimik adalgalaryň ulanylyşyny-da görmek bolýar. Meselem: **iýiji, narmaktriý – natriý aşgary, iýiji kaliý – kaliý aşgar, ýakylan magnit – magnit okisi** (himiki adalgalar): plýus – goşmak, minus – aý (matematik adalgalar): kem işlik – habarlyk kategoriýasy (dil bilminiň adalgasy): Şeýle adalgalaryň ulnylmagy, adalgalaryň emele gelmegi üçin amatly däl, çünki olar bir manyly bolup, olaryň sinonimi bolmaly däl.

Türkmen dilinde antonim adalgalar-da bar: “göni-egri”, “ýakynlaşmak-daşlaşmak”, “göni amal - ters amal” (matematiki adalgalar); “progressiw – regressiw assimilýasiýa”, “barlyk galyp – ýokluk galyp” (dil biliminde).

Türkmen edebi diliniň çeper edebiýat stili

Edebiýaty öwrenýän taryhçylar Türkmenistanyň çäginde, tutuş Orta Aziýada VII - X asyrlarda -- arap diliniň, X – XV asyrlarda -- pars diliniň esasy dil hasaplanandygyny, çeper edebiýatyň hem, köplenç, şol dillerde ýazylandygyny habar berýärler. Şonuň

bilen bir hatarda türkçe, oguzça – türkmençe edebiyatyň bolandygy hem bize mälim. Oňa mysal edip, Ýusup Has Hajyp Balasagunlynyň “Kutadgu – bilik” poemasy (XI asyr), Hoja Ahmet Ýasawynyň hikmetlerini (XII asyr), Alynyň “Kyssaýy – Ýusup” eserini (XIII asyr), Wepaýynyň “Rownakyl - yslym” eserini (XV asyr), Baýram hanyň şygrylaryny (XV asyr), Garajaoglanyň goşgularyny görkezmek bolýar. Bu eserler gadymy ýazuw türki kitaby stilde ýazylypdyr. Döwletmämmet Azadynyň “Wagzy-Azat” poemasyň, Abdyssetdar Kazynyň “Jeňnama” poemasyň diline-de gadymy ýazuw diliniň -- kitaby stiliň täsiri duýulýar. Bu eserlerde -- arap-pars sözleri, köne türki sözler köp ulanylypdyr. Olar halk köpçüligine düşnüksiz sözleriň köp ulanylandygy üçin ýat tutulman, golýazma görnüşinde bize gelip ýetipdir.

XVIII asyrdan türkmen edebiyatynda Magtymguly Pyragynyň peýda bolmagy bilen çeper edebiyat stili ösüp kämilleşip, halka düşnükli bolup başlaýar. XVIII – XIX asyrdan ýaşap geçen şahyrlarymyz Andalyp, Şeýdaýy, Kemine, Seýdi, Zelili, Mollanepes, Talyby, Zynhary, Kätibi, Aşky, Mätäji dagy Magtymguly ýaly öz eserlerini düşnükli dilde ýazypdyrlar. Olar eserlerinde halka düşnüksiz arap, pars sözlerini az ulanypdyrlar ýa-da olary ulanmaktan gaça durupdyrlar.

Çeper edebiyat stili belli bir çägiň içinde bolmaýar, bu stilde dil serişdeleriniň erkin

ulanylyşyna garap, ony beýleki stilleriň hataryna goşmazlyk baradaky pikiriň öňe sürlüşine-de käbir dilçi alymlaryň işinde gabat gelinýär. W.W.Winogradow bu barada şeýle diýýär:

“Çeper edebiýat stiliniň dili barada aýdanymyzda, mazmun taýdan ol resmi we kanselýariýa iş kagyzlary, publisistik, ylmy stillerden tapawutlanýar. Çeper edebiýat stiliniň dili beýleki stillere degişli sözleýşe-de, kitaby - edebi sözleýşe-de halkyň janly sözleýşine-de doly gabat gelmeýär. Çeper edebiýat stili beýleki stilleri özüne goşýar-da, çeper edebiýat stiliniň içinde olar özboluşly hem üýtgedilen görnüşde ulanylýar”.

Beýleki stillerden tapawutlylykda çeper edebiýat stilinde janly gepleýişe degişli dil serişdeleri giň ulanylýar, şeýle hem , edebi dile degişli bolmadyk šiwe sözleri, žargonlar, kesp-kär bildirýän sözler, umuman, tutuş dile degişli elementler, serişdeler material bolup hyzmat edýär.

Çeper edebiýatyň diliniň şeýle aýratynlyklaryny görkezmek bolýar: 1) Onuň köpçülige habar beriş we estetiki hyzmaty bolýar; 2) Köp stilleri özünde jemleýär; 3) Dürli öwüşginli dil serişdeleri giňden ulanylýar; 4) Ýazyjynyň döredijilik indiwiiduallygy ýüze çykýar. Bu görkezilen alamatlaryň estetiki taýdan ýerine ýetirýän hyzmaty diňe şu stile mahsusdyr, ýokarda agzalan başga alamatlar beýleki stillerde-de azdäkde bolup biler. Meselem, dürli öwüşginli dil

serişdeleri publisistik stilde-de gabat gelýär. Awtoryň indiidualylygyna ylmy işlerde-de, jemgyýetçilik – syýasy işlerde-de gabat gelýäris.

Çeper edebiyat stiline sözleşşiň hekaýa etme we suratlandyrma görnüşleri mahsusdyr.

HEKAÝA ETME

Adamlaryň hereketini, durmuşda, tebigatda bolup geýän wakalary täsirli, çeper, zygiderli gürrüň bermege **hekaýa etme** diýilýär. Hekaýa etmede esasy ünsi özüne çekýän zat zygiderli, dowamly hereket bolýar. **Meselem**, biz howada bolup geçen ýagdaýy hekaýa etme ýoly bilen şeýleräk beýan edip bileris. Birden howa bulaşdy we garaldy. Günüň öňüni bulut tutdy. Ýuwaşja şemal turdy. Ýyldyrym çakdy, onuň yz ýany bilen gök gürlledi we ýagyş ýagyş başlady.

SURATLANDYRMA

Adamlaryň, tebigatda bolup geýän wakalaryň häsiýetini, görnüşlerini, şoňa mahsus bolan aýratynlygyny, sypatyny çeper şekillendirmeklige suratlandyrma diýilýär. Eger hekaýa etmede esasy zat zygiderli hereket bolsa, suratlandyrmada esasy alamatlar şol zadyň sypaty, daş keşbi, häsiýeti, aýratynlygy bolýar. Beýan etme bilen suratlandyrma utgaşanda, biziň sözleşşimiz, gürrüňimiz şonça çeper, manyly hem täsirli bolýar.

Çeper edebiyat stilinde diliň çeperçilik serişdeleriniň hyzmaty

Edebi dil - çeper edebiyatyň dilidir diýilýän bolsa-da, ylmy işleriň, gazet-žurnallaryň, döwlet edaralarynyň, bilim ulgamynyň ulanyan dili edebi dile degişlidir.

Edebi diliň ösüşine janly gepleýiş dili hem öz täsirini ýetirýär. Çeper edebiyat dili umumy edebiyatyň çäginde çykýar. Meselem: ylmy - populýar edebiyatlardan tapawutlylykda, çeper edebiyatda täsirliçligi, diliň şirelilikini döretmek üçin, wakalara gatnaşýan personažlaryň sözleýiş häsiýetnamalaryny ýüze çykarmak üçin şibe sözleri, sözleşe obrazlylyk berýän sözler ulanylýar, haýsydyr bir sosial topary häsiýetlendirmek üçin žargonlar, professionalizmler ýönekeý halk sözleşi ulanylýar, çeper edebiyatda könelişen sözler, taryhy sebäplere görä ýatdan çykarylan sözleri diliň dolanyşygyna gaýtaryp getirmek maksady bilen ýada sözleşe dabaralylyk, ýaňsýlama, degişme äheñini bermek üçin ulanylýar.

Türkmen edebi diliniň çeper edebiyat stili barada K. Babaýew şeýle diýýär:

“Söz sungaty bilen iş salyşýan adamlara hyzmat edýän çeper edebiyat stili türkmen diliniň stilleriniň arasynda iň ilkinjisidir we iň gadymysydyr, sebäbi şahyrlar, ýazyjylar tarapyndan ulanylýan bu stil türkmen edebiyatynyň we

folklorynyň döremegi bilen dünýä inipdir. onuň ösmegi bilen hem kämilleşipdir”(K. Babaýew. Türkmen diliniň stilistikasy. Giriş we leksik stilistika. Aşgabat. ”Magarf”, 1989. 67sah.)

Türkmen edebi diliniň çeper edebiýat stili beýleki dillerdäki ýaly, kommunikatiw hyzmaty we şonuň bilen bir wagtda estetik hyzmatlary ýerine ýetirýär.

Çeper edebiýat stiliniň normalaşmagyna, baýlaşmagyna halk döredijiliginiň dili – de, ýönekeý halkyň janly gepleýşi – de esasy çeşme bolup hyzmat edipdir. Türkmen şahyr – ýazyjylary halk tarapyndan ulanylyp gelinýän täsirli, obrazly çeper dil serişdelerini saýlap alyp, eserler döredipdirler. Halkyň döredijiliginiň irki nusgasy hökmünde “Gorkut atanyň kitabyny”(X asyr) muňa mysal görkezmek bolar. Mahmyt – Kaşgarlynyň “Diwany – lugat at - türk ” diýen sözlüğünde oguz türkmenleriniň aýdymlarynyň, nakyllarynyň köp ulanylandygyny görmek bolýar. Türkmenleriň “Görogly” şadessanynda, “Şasennem - Garyp”, “Hüýrlukga - Hemra” dessanlarynda täsirlilik, obrazlylyk, sadalyk bolany üçin, ýagny halkyň janly gepleýşine ýakyn bolany üçin halkyň arasynda giňden ýaýrap , ýatdan aýdylypdyr.

Çeper edebiýat stiliniň ýazuw formasy üç sany özbaşdak žanrlardan ybarat bolýar. a) **poeziýa (şygryýet žanry)**. Muňa **ballada, oda, elegiýa, epigramma, goşgy, poema** degişli; b) **proza (kyssa)**. Bu žanryň **hekaýa, nowella, roman, epopeýa** diýen

ýaly görnüşleri bolýar; ç) **drama (žanry)**. Çeper edebiýat stiliniň bu žanrynyň **pýesa, kinossenariýa, intermediýa** ýaly görnüşleri bolýär. Bu žanrda ýazylýan **komediýa, tragediýa, drama** öz aralarynda tapawutlanýar.

Käbir çeper eserler garyşyk žanra degişli hasaplanylýar. Meselem: basnýa goşgy bilen hem, kyssada hem ýazylýar. **Poemany** käte kyssa eseri hasaplaýarlar, hekaýanyň, romanyň poeziýada ýazylyşyna-da gabat gelinýär.

Çeper edebiýat stiliniň janly gepleýiş formasy halk döredijiliginden ybarat bolýar. Bu žanryň hem **proza** we **poeziýa** görnüşleri bar. **Aýdym, läle, hüwdi, monjugatdy, tapmaça, öleň – poeziýa** görnüşine degişli. **Rowaýat erteki, nakyl, atalar sözi, matal, ýañlytmaç, ýomak** - bular proza žanryna degişli. **Dessanlar**, eposlar garyşyk žanrda ýazylan eserlerdir.

Çeper edebiýat stiliniň žanrlarynyň, formalarynyň, görnüşleriniň arasynda tapawutlaryň bolşy ýaly, şol bir žanrda eser ýazýan awtorlaryň arasynda hem aýratynlyklaryň bolmagy, ýagny individual stilleriň bolmagy mümkin. Özboluşly aýratynlyklary olaryň görnüşleriniň arasynda hem tapmak mümkin: **roman stili, hekaýa stili, basnýa stili, ballada stili** diýen ýaly adalgalaryň ulanylyşyna-da gabat gelinýär. **Ertekiler we dessanlar** çeper edebiýat stiliniň janly gepleýiş formasynyň özbaşdak görnüşleri hasaplanýarlar.

Ertekiler we dessanlar bir-birlerinden kábir leksiki áýratynlyklary boýunça tapawutlanýar.

Şeýle hem, olaryň bir-birine meňzeş taraplary hem bar: olarda şol bir standart söz düzümleri, jümleler ulanylýar, emma olaryň hersiniň özüne mahsus áýratynlyklaryny-da görmek bolýar.

Ertekileriň özboluşly standart başlangyçlary we soňlamalary bolýar.

Ertekiler, adatça, “Bir bar eken...Gadym eýýamda...” diýen ýaly başlanýar.

Ahyrynda “Şeýlelik bilen, olar maksat myratlaryna ýetdiler; Ýagşy ýetsin myrada, ýaman galsyn uýada”; “Dostlar şat boldular, duşmanlar gamgyn boldular...” diýen ýaly soňlamalar bilen tamamlanýar.

Dessanlaryň başlangyçlary we soňlamalary ertekileriňkiden tapawutlanýar.

Çeper edebiýat stiliniň esasy áýratynlyklarynyň biri-- awtoryň indiiduallygy. Ýazyjynyň döredijiligindäki indiiduallyk, ýagny awtoryň áýratynlygyny eseriň tematikasynda, personažlary tipleşdirmek we indiiduallaşdyrmak usulynda, onuň diliniň çeperliginde görmek bolýar.

Çeper edebiyat stilinde çeperçilik serişdeler

Troplar, olaryň görnüşleri

Sözleýişde sözün logiki mazmunynyň üstüni dürli hili ekspressiw – emosional öwüşginler bilen dolduryp, beýan edilýän pikiriň täsirlilikini güýçlendirýän dil serişdeleri ulanylýar. Sözleýişde beýan edilýän pikiriň täsirliliği, esasan, troplaryň üsti bilen amala aşyrylýar. Troplar diýlende, bir düşüňjäniň deregine oňa ýakyn bolup görünýän beýleki bir düşüňjäniň ulanylyşyna düşünilýär, başgaça aýdanymyzda, troplar bir sözün, düşüňjäniň göçme manyda ulanylyşyndaky sözleýiş öwrümleridir. Troplar köplenç çeper edebiyat stilinde, publisistik we janly gepleýiş stillerinde ulanylýar. Olaryň birnäçe görnüşleri bar.

Çeper edebiyat stili adamyň durmuşynyň köp taraplaryny öz içine alýar, şonuň üçin dürli söz toparlaryna degişli sözler özleriniň ähli stilistik mümkinçiliklerini ýüze çykarýarlar, sözleýşe obrazlylyk berýän serişdeler giňden ulanylýar. Obrazlylyga, esasan, çeper edebiyatda ýazyjynyň, şahyryň obrazly oýlanmasynyň formalaşdyrylmagy, pikiriň çeper suratda okyjylara ýetirilmegine kömek edýän serişdeler diýip düşünilýär. Obrazlylyk serişdelerinden peýdalanmaklyk beýleki sözleýiş stilleriniň käbirine-de (meselem, publisistik stile) mahsusdyr. Aman Kekilow obrazlylyk barada şeýle diýýär:

“Belli-belli ýagdaýlarda pikiri obrazly beýan etmeklik, ýeri gelende, diliň obrazlylygyna ýüzlenmeklik ylmy eserler üçin ýat däldir. Adamlar özara gürrüň eden wagtlarynda-da, ýygnaklarda edýän çykyşlarynda -da, gazet-žurnallara ýazýan makalalarynda-da obrazlylyga ýüzlenýärler.”¹

Polisemiýanyň stilistik hyzmaty

Meñzeşlik esasynda manysy giňän sözlere **(polisemiýa) obrazlylyk** häsiýetlidir, ýöne şol sözlerdäki **obrazlylyk täsiriligi** (emosionallygy) taýyndan birmeñzeş däl. Şu jähetden polisemiýany iki topara bölmek mümkin: **lingwistik polisemiýa** hem-de stilistik polisemiýa.

Lingwistik polisemiýa söz ýasalyşyň esasy çeşmeleriniň biri bolup, köplenç, täze dörän zatlary düşüňjeleri, olaryň hilini, häsiýetini, hereketini atlandyryp gelýär.

Türkmen dili lingwistik polisemiýa gaty baýdyr. Oňa diliň ähli stillerinde duş gelmek bolýar: çeper edebiýat stilinde, resmi-iş stilinde, ylmy-tehniki stilde, jemgyýetçilik-publisistik stilde.

Durmuş hakykaty täsirli beýan edilende, **stilistik polisemiýa** işe girizilýär. Bu hili polisemiýanyň dilde täsirsiz sinonimi bolýar. **Ulanylyş gerimi taýyndan stilistik polisemiýa-da iki**

¹ A.Kekilow. Söz syrlary. Aşgabat.1975 27 s.

topara bölünýär: umumy stilistik polisemiýa hem-de hususy stilistik polisemiýa.

Umumy stilistik polisemiýa köpçülik tarapyndan döredilip, il arasyna ýaýran, hemmeler tarapyndan ulanylýan göçme manyly sözlerdir. Meselem: köşek, guzy, maýa, keýik, maýsa ýaly sözleriň göçme manysy bar.

Stilistik polisemiýanyň ikinji bir görnüşi bolan **hususy stilistik polisemiýa** belli bir 5awtor tarapyndan döredilip, diňe şonuň eserinde gabat gelýär, başga adamlar tarapyndan bolsa ulanylmaýar. Şoňa görä muňa indiwidual ýa-da kontekstual polisemiýa hem diýilýär.

Stilistik polisemiýa halk dörejiliginde hem giňden ulanylypdyr. Polisemantik sözleriň üsti bilen bir topar nakyllar, atalar sözi döredilipdir: Ýatan öküze iým ýok (Nakyl). Gyzył öküziň ýatan ýerinde ot bitmez (Matal).

Halk döredijiliginde ýa-da ýazyjy-şahyrlaryň eserleriniň hiç birinde gabat gelmeýän polisemiýa hususy (indiwidual, kontekstual) polisemiýadyr. Meselem: “Çirk getirimez atalaryň ýüzüne Gyzył gyňaç, gyzył ýaglyk atalar” (K.Gurbanpesow “Gumdan tapylyan ýürek”) **“atalar”** sözi **“eneler, aýal – gyzlar”** diýen manyny aňladýar. Bu polisemiýa şahyryň hususy döredeni bolup, aýal-gyzlaryň uruş döwri tylda gahrymançylyk görkezýänligi okyjynyň göz önüne gelip, olara buýsanç duýgusy peýda bolýar.

Metaforanyň stilistik hyzmaty

Dünýädäki dürli predmetleriň, wakalaryň, hadysalaryň, hereketleriň arasynda forma reňk we hyzmat ediş taýdan meňzeşligi bolýar. Şeýle meňzeşlik olary nähilidir bir tarapdan ýakynlaşdyrýar. Bir zady we onuň hilini häsiýetini aňladýan sözün meňzeşlik esasynda ilkinji zady aňlatmak üçin adynyň göçme manyda ulanylyşyna metafora diýilýär. Meselem: gulak, piliň gulagy, gazanyň gulagy, dutaryň gulagy, ýabyň gulagy, gowaçanyň gulagy, köşegim, ak altyn, gara altyn, alma ýañak, gamyş gulak (bedew), guş gursak (bugdaý).

Metaforany ýörite öwrenen alym G. Nepesowyň “Metafora çeper diliň serişdesidir” diýen işinde bu dil serişdesiniň sözleriň metaforalaşma prosesi netijesinde emele gelyändigigi giňden düşündirilýär, şeýle-de işde bu prosesiniň bolup geçýändiginiň sfemasy düşündirilýär. Metaforany dörediji sözleri ýedi sany usul arkaly ulanylýar: meňzetme-metafora usuly, sinonimik hatar döretmek usuly, sözleri adaty bolmadyk leksika-grammatik baglanyşda getirmek usuly(bu usul genitip tärden, atributiw tärden, reduktiw tärden durýär), antiteza döretmek usuly, metaforik atlandyрма usuly, perifraza döretmek usuly, çylşyrymly usul, tutuş metaforik beýän etme usuly.

Metaforik ulanylan sözi (onuň göçme manyda ulanylandygyny okygy, diňleýji belli bir grammatik baglanyşykda gelen (söz düzümi, sözleriň düzümi,

sözlem, tekst bölegi) sözleriň leksik gurşawy arkaly aňlaýar. Bu ýagdaý-da metafora döredilmeyär-de, sözüň göçme-metaforik manyda ulanylandygy aňlanylýar. Işde şeýle leksik gurşawyň sekiz sany görnüşi görkezilipdir.

Alym metaforlaşma prosesini türkmen diliniň sözlük sostawynyň baýlaşmagyny, iň önümlü esasy çeşmeleriniň biri hasaplaýar. Kän sanly köpmanyly sözleriň goşmaça manysynyň, göçme manyly durnukly söz düzümleriniň, çeperçilik serişdeleriniň metafora bilen baglanyşyklydygy, “Türkmen diliniň sözlüğünde” (1962) şöhlelendirilen sözleriň ummasyz böleginiň göçme manyly sözlerden durýandygy, şu topar sözleriň hem uly bölegini metaforik sözleriň, durnukly söz düzümleriniň düzyändigini aýratyn görkezipdir.

Adyň metaforik göçüşiniň hilleri

Metaforada bir zat ýa – da hadysa başga bir zada ýa – da hadysa belli – belli alamatlar esasynda meňzedilip, predmetler, hadysalar arasynda atdaşlyk emele gelýär. Metafork atlandyryşyň obrazlylygy, stilistik öwüşgini dürli ýagdaýda dürli hili bolýar. Şeýle metaforik ulanylyş sypat, işlik, hal söz toparlarynda hem häsiýetlidir.

Sada metafora

Bular aslynda göçme manyly sözler bolup, häzir göçme manylylygyny ýitiren, hakyky ada öwrülen

sözlerdir. Meselem: ganat -- mör – möjekleriň iki gapdalyndaky uçmak üçin hyzmat edýän organy; uçaryň ganaty; jaýyň iki ýana uzalyp gidýän bölegi.

Çeper metaforalar

Çeper metaforalaryň **tradision (adaty) metaforalar we individual – stilistik metaforalar** diýen görnüşleri bolýar:

Adaty (tradision) metaforalar

Türkmen nusgawy edebiýatynyň wekilleriniň eserlerinde giňden ulanylypdyr. Bu hili metaforalaryň obrazlylyk, göçmelik häsiýeti bolýar. Olar zatlaryň, wakalaryň, hadysalaryň we aýratynlyklaryň asyl, hakyky atlary bolman, hut başgaça göçme obrazly atlardyr.

Individual – stilistik metaforalar

Bu hili metaforalar heniz umumy halk diline doly ornaşmadyk, belli bir ýazyjynyň ýa – da şahyryň dil aýratynlygyna degişli metaforalardyr.

Meselem: Gün hanjary gökden ýere uranda,
Güne garşy dogan aýy gözəl sen.
(Magtymguly).

Nabat ejäň gözlerinden

Ýene nohut togalandy. (K. Gurbanpesow).
Eti böwsüp çykdy iki hünjüsi,
Aýryldy şol bada obaň ünjüsi.
(A.Kekilow).
Kazy egri, Müfti egri,
Elip ornuna dal gezer. (Kemine).

Meňzetme

Meňzetme bolanda, bir zadyň ikinij zada meňzedilmegi “ýaly, kimin, dek, deý, deýin” sözsoňylary arkaly ýüze çykarylýar. Troplaryň arasynda meňzetme bilen metafora biri – birine örän ýakyndyr. Muňa garamazdan, meňzetme nilen metaforanyň arasynda tapawutlar hem bar. Meňzetmäni K. Babaýew “Türkmen dilinde meňzetmeler hakynda” diýen makalasynda şeýle düşündirýär:

“1.Meňzetmä göni manyda düşünilse, metafora göçme mana eýe bolýar. 2. Meňzetmede meňzeyän we meňzedilýän zadyň ikisi – de ulanylsa, metafora olaryň sintezinden ybaratdyr, ýagny metaforada diňe meňzedilýän zat getirilýär. 3. Metafora netijesinde sözüň manysy giňeýär. Meňzetmede bolsa beýle häsiýet ýokdur. 4. Metafora – obraz, meňzetme sillogizmdir. 5. Meňzetmä “ýaly, kimin, dek” tipli kömekçi sözler mahsus bolsa, metafora üçin gerek dälendir.”¹

¹ K. Babaýew Türkmen dilinde meňzetmeler hakynda.

Adyň metonimik göçüşi (metonimiýa)

Bir predmetiň ýa-da wakanyň ady ikinji bir predmetiň ýa-da wakanyň adyna olaryň dürli baglansygynyň bolmagy netijesinde göçýär. Meselem: Metaforada atlandyrylýan iki predmetiň meňzeşligi bolmaly, emma metonimiýada bir at bilen ulanylýan iki predmet özara haýsy hem bolsa bir tarapdan baglansykly bolýar. Oňa bir zadyň ikinji zadyň içinde, ýüzünde ýerleşmegi, bir zadyň ikinji zatdan emele gelmegi ýaly baglansyk girýär. Meselem: Getir, bir käse içeyin. Ol bir jam iýdi. Toýa tutuş oba ýygnandy. Bu ýerde **käse, jam, oba** sözleri **çaý, nahar, ilat(adamlar)** diýen manylarda ulanylýar.

Göçme manylylygyň sinekdoha görnüşi (Sinekdoha)

Göçme manylylygyň bu görnüşi metonimiýa ýakyndyr. Bitewilik ýa böleklik, köplük ýa azlyk aňladýan alamatlary esasynda iki predmetiň biriniň manysynyň beýlekä geçmegine sinekdoha diýilýär.

Meselem:

Aňlamaý sözleme, tamba gulak bar.

Bu meniň ýañky gören ýüzüm däl. (Magtymguly).

Haýran bu urşa tutuş Yewropa,

Çünki rus goşuny ýöne goşun däl,

Yüz ýyllap söweş içre taplanyp,

Napoleony peýkun eden goşundy.(S. Türkmenbaşy.)

Bu mysallarda gulak, ýüzüm, Ýewropa, Napoleon sözleri “adam, adamym, Ýewropa halky, Fransuzlary” diýen manylary aňladýar.

OMONIMIÝANYŇ STILISTIK HYZMATY

Häzirki zaman türkmen dili ses düzümi boýunça meňzeş, emma dürli manylary aňladýan leksemalara baýdyr. Şeýle sözlere omonimler diýilýär: bag, sag, burç (**omonim**), süýt, gulak, illi (**omofon**), açar, almaz, tozan (**omoforma**), dolama, gowurma, ýazgyn, sürgün, aýna, maýda, (**omograf**), gül, alma (**omonimik metafora**), agyz açmak, at dakmak (**omonimik frazeologizm**).

Omonimiýanyň stilistik funksiýasy çeper edebiýat stilinde ýüze çykýar. Ol poeziýada **týug kapiýasyny** ýa **redifini** döretmek üçin giňden ulanylýar. Şeýle kapiýalar goşgynyň heňdeşligini, sazlaşygyny, ýakymlylygyny artdyrýar, eseriň täsirçiligini, özüne çekijiligini güýçlendirýär.

Týug formasyndaky kapiýalara, rediflere türkmen edebiýatynyň XX asyr şahyrlarynyň eserlerinde hem duş gelmek bolýar: Seýle çykdyň, ýaşyl haly **ýazyldy**, Baýyr göwnüň açdy öýkäň **ýazyldy**. Garlawajyň ganaty dek gaşlaryň

Çytylmasyn goýup, birden **ýazyldy**.

(Ý. Pirgulyýew).

Omonimler şorta sözleriň döredilmegine hem gatnaşýar.

Omonimýa çeper edebiyatda we halk döredijiliginde ýokardaky ýaly stilistik maksatlar üçin ulanylýan bolsa hem, ol stilistikada ýazgarylýan gödek ýalňyşlaryň döremegine sebäp hem bolýar.

Omograf

Ýazylyşy meňzeş bolup, aýdylyşynda tapawutlanýan dürli manyly sesdeş sözlere omograf diýilýär. Ol birmeňzeş ýazylan sözlerdäki çekimli sesiň uzyn ýa-da gysga aýdylmagy hem-de sözdäki basymyň öňe, yza süýşmegi bilen baglanyşyklydyr.

Mysallardaky ýazylyşy meňzeş sözleriň çekimlilerini uzyn, gysga aýdyp görüň, şonda siz sözleriň manysynyň üýtgeýändigine göz ýetirersiňiz: çal, gap, öt, gaý, ýol, gol, gor, gurt, ýaz, ýal, doly, sygyr. Türkmen dilinde omograflara köp duş gelinýär.

Basymyň ornunyň üýtgemegi bilen omograflar emele gelýär: düzgün, örgün, joşgun, gurgun, gopgun. Bu hili sözleriň birinji bogny basymly aýdylanda -- ol işlik, soňky bogny basymly aýdylanda hem at bolýar.

Omoforma

Meňzeş goşulmalaryň kömegi bilen ýasalan dürli manyly sesdeş sözlere omoforma diýilýär. Meselem, açar, sapar, algyr, gaýnag, almaz, çykan, gapan, tozan, ýuwan.

Omofon

Aýdylyşy, okalyşy birmeňzeş bolup, ýöne ýazylanda tapawutlanýan sözlere omofon diýilýär: işsek (at), içjek (işlik) – aýdylyşy “işsek”, Illi (at), ildi (işlik) – aýdylyşy “illi”.

ANTONIMLERIŇ STILISTIK HYZMATY

Türkmen dilinde garşylykly many aňladýan sözleriň (antonimleriň) dürli görnüşleri bar: polisemantik, antonim: Agy günler -- süýji günler (**muşakgaty durmuş -- sapaly durmuş manysynda**); meňzetme antonimi: Çynar ýaly gelinleriň tokmak ýalyja äri **bardyr**. Derek ýaly ýigitleň Golça ýaly ýary **bardyr**; metaforik antonim: **Kazy egri, müfti egri, elip ornuna dal gezer (Kemine)**; Frazelogik antonim: **Bir wagtlar gözüne ýek görnen Mälik indi yssy görüdi (R.Gelenow)**; arhaik antonim: Magrupdan maşryga çenli **geze-geze gelendirin (K. Gurbanpesow. “Agy günler, süýji günler”)**; kontekstual antonim: **Biz ýaman döwrüň çagasy bolup, ýagşy döwrüň agasy bolduk. (B. Kerbabaýew.” Suw damjasy--altyn dänesi”)**.

Antonimler diliň ähli stillerinde duş gelyär, emma olar çeper edebiýat we publisistik stillerde giňden ulanylyp, diliň täsirli, ötgür hem-de janly bolmagynda aýratyn ähmiýeti bar.

Türkmen dilindäki nakyllaryň, atalar sözünüň, aforizmleriň, matallaryň hem ençemesi antonimik sözleriň kömegi bilen döräpdir: Ajysy **bolmadygyň** süýjüsi **bolmaz**; Uly başlar, kiçi işlär; Çykdaýy çykman, girdeji girmez .

Umuman, antonimler antitezalarda pikirleri dürli öwüşginli, täsirli, obrazly aňlatmakda möhüm dil serişdesidir. Şonuň üçin hem olar döredijilik işgärleri tarapyndan giňden peýdalanylýar. **Oksýumoronlar** antonimler arkaly emele gelyärler. Olar söz düzümi görnüşinde ýanaşyk gelyän sözleriň birinjisi ikinjisiniň epiteti hökmünde ulanylýar. Meselem: şat gamlanmak, gamly şatlanmak, ýaş goja, egri hakykat.

SINONIMLERIŇ STILISTIK HYZMATY

Ses düzümi boýunça tapawutlanýan deň ýa bir-birine ýakyn manyly sözler (**sinonimler**) leksika-stilistik häsiýetleri boýunça **üç hili** bolýar: **stilistik, ideografik** we **kontekstual sinonimler. Stilistik sinonimler** deň manyly sözlerdir , olar bir-birlerinden ýa ulanylyş gerimi taýyndan (göle - tana we çemçe-galam, arak-akmämmet) ýa-da täsirliçligi bilen (eşik-lybas, ýüz-

jemal öý-tünek, ýaly-tetelli, ýa bolmasa obrazlylygy boýunça (süýji - bal ýaly, pagta - ak altyn, yrsaramak - gaňňaňy gyşartmak) tapawutlanýarlar.

Biri beýleksinden many ýokundysy taýyndan differensirlenýän manyly, meňzeş mazmunly sözler **ideografiki sinonimler** hasaplanýlar: tam – jaý – ymarat - kepbe, esir – bendi - tussag, uly – meşhur – atly - beýik.

Aýry-aýry many aňladýan sözleriň belli bir konstektde deň manyly ulanylmagyndan **kontekstual (situatiw) sinonimler** hasyl bolýar.

Türkmen dilinde sinonimler gaty köpdür. Haýsy dil sinonimlere baý bolsa, şol dilde durmuş hakykatyny has çuňňur, hemmetaraplaýyn, takyk, real suratlandyrmaga mümkinçilik hem bolýar.

Durmuş hakykatyny has çuň, real suratlandyrmakdaky sinonimleriň bu hyzmatyndan diliň hemme stillerinde peýdalanylýar, diýen ýaly. Ýöne resmi iş stiliniň gutlag ýaly tekstlerden ulanylmaýar.

Sinonimleriň başga bir stilistik funksiýasy - tekstdäki ýerliksiz gaýtalanmalary aradan aýyrmak üçin ulanmagy bilen baglanyşykly.

Sinonimler bir-biriniň zyýndan ulanylanda, biri beýlekisiniň manysyny düşündirýär, anyklaşdyrýar.

Dialektizleriň stilistik hyzmaty

Çeper eserlere belli bir stilistik maksatlar üçin ulanylýan dialektizmler üç hili bolýar: **fonetik, grammatik, leksik** dialektizmler.

Fonetik dialektizm: Çopan jan, körpäm! Seniň ygbalyň nähilikä?! (R.Allanazarow. “Obamyň gyzy”). Şumat kolhoz işin-ä gidäýmez (Şol ýerde).

Grammatik dialektizm: Işti men **çelekençi** (B.Kerbabaýew. “Nebitdag”). Halnazar baý pylan diýip aýtmak kyn. Hökümet gyssap gysajaga salanda, “Pälä **bererik**” diýýärler. Ýomutlaryňky, Jyzaklylaryňky ýaly habarlary eşidenlerinde bolsa, “**Bermerik. Urşaryk**” diýýärler. (B.Kerbabaýew. “Aýgytly ädim”). Bilmeýdiren bolsaň, bil: bizi Şamy keliň üstüne alyp **baradyrlar**” (B.Seýtäkow. “Doganlar”). Nazar Pöwhe: **Bizler** iberildik (D. Agamämmedow. “Porhan”).

Leksik dialektizm hem dört hili bolýar:

Leksika - sinonimik dialektizm: Ýeri, dälde, bu nä habar (B.Kerbabaýew. “Nebitdag”). **Henizaman** gelsin diýdiler... Maňa şu **dakykynyň** özünde Kasym gerek. (B. Seýtäkow. “Doganlar”).

Leksika - etnografik dialektizm: Diýip, dişim şakyrdap, Düşdüm jaýyň üçeginden (K. Gurbanpesow. “Taýmaz baba”).

Leksika - semantik dialektizm: Wä, ikisiniň tapawudy heýwere kän-le (B.Kerbabaýew.

“Nebitdag”). Oglum, Saparmyrat, men bir ham adam. Meniñ bilen gepleşeniñde, düşnükliäk gürle. (B.Kerbabaýew. “Nebitdag”).

Leksika - frazeologik dialektizm: Joralarym: “bu ýüzügi kim berdi?” diýip soradylar”. Kakam şäherden getiripdir” diýdim. Nädipdirin? – **Edebini beripsiñ** – diýip, sözüni makulladym (Ö. Möwlamow. “Adam ýola düşýär”).

Eser-de hereket edýän **personažyň dilini indiwiđuallaşdyrmak** zerur bolan mahaly ýazyjylar käte dialektizmleriň hem hyzmatyndan peýdalanýarlar.

Şeýlelikde, häzirki zaman türkmen dilinde ýazylan çeper eserlerde fonetik, grammatik, leksik dialektizimler duş gelip, olar şol eserlerde personažlaryň dilini tipikleşdirmek, indiwiđuallaşdyrmak, differensirmek, şeýle hem, eseriň diline ýerli gepleşiğiň häsiýetini siňdirmek üçin peýdalanylýar. Şeýle-de bolsa, dialektizmler kân ulanylmaly däldir, olary dogry ulanmak gerek. Dialektizmiň hyzmatyndan diliň çeper edebiýat stilinden beýleki stillerinde peýdalanylmaýar.

Argotizmler stilistik hyzmaty

Argo (fransuzça argof) – kesekiler üçin ýapyk, billi bir toparyň özara gepleşiği diýmekdir. Argotizmler – haýsy - da bolsa bir argodan edebi dile

alnan sözler ýa – da aňlatmalar, ýagny edebi dildäki sözleriň şertli manylarydyr. Argotizm - bu zadyň, hadysanyň, hut öz ady däl – de, onuň adynyň ekispressiw – stilistik sinonimidir. Argotizm, esasan, janly gepleýişe mahsus bolýar. “ Men ýykyldym” (“Ekzamende soraglara jogap berip bilmedim” diýmegi aňladýar). “Ol gulak” (“Ol sada, kütek” diýmegi aňladýar).” Halk köpçüliginiň arasynda aýdylýan han, beg (ýaglyklara, gyňaçlara dakylýan atlar). Tulky, aýna, ýatmaýan (matalara dakylýan atlar).

Frazeologizmleriň stilistik hyzmaty

Diliň durnukly söz düzümlerine frazeologizmler diýilýär. Frazeologizmleriň göçme manyda ulanylyş derejesi boýunça **frazeologik utgaşmalar, frazeologik birlikler, frazeologik düzümler** diýen üç görnüşi bolýar. Durgunlaşan söz düzümleriniň göçme manysy bilen asyl manysynyň arasynda hiç hili baglanyşyk bolmadyk görnüşine **frazeologik utgaşmalar, ýagny idiomalar** diýilýär. Meselem: süýdüni asmana sagmak, itiň aýagyndan suw içmek, ýüň sakgal bolmak, mäşi bişişmezlik. Hakyky many bilen göçme manysynyň arasynda semantik baglanyşygy bolan durnuklaşan söz birikmelerine hem **frazeologik birlikler** diýilýär. Meselem: gazan gulagy gyzanok; ýatan çöpi galdyranok; arkaly köpek gurt alar; geňeşli don gysga bolmaz; alma

biş, agzyna düş; Göçme manysy bolmadyk – asyl manysynda ulanylýan durgunlaşan aňlatmalara **frazeologik düzümler** diýilýär. Olara atalar sözi degişlidir. Meselem: İşlemedik dişlemez; Ata kesbi ogla halal; Uly başlar, kiçi işlär: Çekişmân bekişmez; Baş bolmasa, göwre läş.

Frazeologizleriň leksika – semantik aýratynlyklaryna görä bölünüşleri

Polisemantik frazeologizm meňzeşlik esasynda manysy giňän aňlatmalardyr. Meselem: aýaga galmak – baş götermek; aýak üstüne galmak – sagalmak. **Omonimik frazeologizm** bolanda, aňlanylýan manylaryň arasynda ýakynlyk, meňzeşlik ýokdur. Meselem: **agyz açmak** – geplemek, haýran galmak, iýip başlamak, **at dakmak** – atlandyrmak, dannamak. Çeper edebiyatda deň manyda ýa-da biri-birine ýakyn manyda ulanylyşlaryna-da gabat gelýär. **Olara sinonimik frazeologizmler** diýilýär. Meselem: bári bakmak; elinden çekilen ýaly bolmak, aýak üstüne galmak, özüni tutmak, sagalmak.

Wariant frazeologizmler: Olar komponentleriň ornunyň çalyşmagy netijesinde dörän frazeologizmlerdir. Meselem: aýagyny göre sokup oturmak – göre aýagyny sokup oturmak, bir garny aç, bir garny dok, gaýga batmak – gaýgy derýasyna

gark bolmak, ýüzüňden gar ýagmak – ýüz - gözüňden gar ýagmak; namartja olam, sagja olam, namart bolaýyn – sag bolaýyn.

Antonim frazeologizmler: Aýak üstüne galmak – ýanyňy ýere bermek, baş goşmak – el üzme.

Arhaik frazeologizmler: Garybyň iti hem ýagşy, biti hem ýagşy, maly bolmadygyň haly bolmaz, agzy gşyk bolsa-da, baý ogly gplesin.

Wulgarizmleriň stilistik hyzmaty

Ýönekeý gepleşikde ekspressiw – stilistik öwüşgünde gödek, haýyş, sögünç sözleriniň ulanylyşyna-da gabat gelinýär, beýle sözlere **wulgarizm** diýilýär. Wulgarizm edebi dildäki aňladylýan düşüňjäniň edepsiz, gödek sinonimleridir. Wulgarizmler çeper edebiyatda personažyň sözleýşinde belli bir maksat bilen ulanylýar. Meselem:

Artyk öz ýanyndan “Iýeniň awy bolsun, içeniň zäher ! ÖL, haramzada! “ diýip hüňürdedi (B. Kerbabaýew)

Haýwanlary aňladýan sözler göçme manyda, adama degişli aýdylanda, sögünç aňladýar. Meselem: Hümmet wolostnoý uly göwresi bilen çişip, Ataja sögdi:

- E – eý, wagunçynyň ogly jojuk! Şumy bar myhmanlygyň? (B. Kerbabaýew).

Ewfemizleriň stilistik hyzmaty

Adamlar gadym döwürde eýmenç haywanlardan gorkup, olary al-arwah hasaplap, şolaryň atlaryny agzamagy gadagan edipdirler. **Tabu** sözi polineziýalylaryň dilinde “gadagan etmek” diýen manyny aňladýan eken. Seýlelikde, dilde ulanylmasy gadagan edilen sözler, aňlatmalar ýüze çykyp, olara **tabu** diýlipdir. Seýle sözler türkmen dilinde hem bar. Meselem: türkmenler “Gurt agzasaň, durt geler” diýen nakyly “Gije gorkunç zady agzasaň, ol gelip, saňa zyýan ýetirmegi mümkin” diýen düşüňjä eýerip, “Gurt” sözüniň deregine onuň “möjek” diýen sinonimi dörän bolmagy mümkin. Wagtyň geçmegi bilen türkmen dilinde döp – dessurlar, dini ýnançlar bilen baglanyşykly sözleriň tabulaşmasy, ýagny gadagan edimesi bolup geçipdir. Meselem: “mazarystan” sözüniň deregine öwlüýa, gonamçylyk” sözleri, “gonamçylykda, harabalykda al- arwah, jyn bolarmyş” diýmän, ol sözüň deregine “eye” sözüni ulanýarlar, “ýylan” sözüniň deregine ony gaýyş guşaga meňzedip “gaýyş” sözüni ulanýarlar. Türkmen dilinde ýakymсыz aňladylyşyň deregine sypaýy aňladylyş sinonimleri bolýarlar. Meselem: **öldi** sözüne derek aradan çykdy, ýogaldy, aýryldy, amanadyny tabşyrdy... diýen ýaly sözler, **gömdüler** sözüne derek **jaýladylar** sözi aýdylýar.

Allegoriýa

Durmuşy, anyk düşünjäniň göçme manyda, başgaça suratlandyrylmagyna allegoriýa dýilýär. Ertekilerde, basnýalarda adamyň häsiýetini göterýän haýwanlar, predmetler, tebigi hadysalar görkezilýär. Meselem: adamyň mekirlik häsiýeti tilkiniň obrazynda, misginsokarlyk häsiýeti ýylanyň, içýanyň obrazynda, mertlik, başarjaňlyk, gurduň, şiriň obrazynda, bedewiň obrazynda görkezilýär. Haýwanlaryň obrazynyň üsti bilen mertlik, edermenlik häsiýetler hem görkezilýär. Allegoriýa degişli mysallar:

Ahyry deň bolar pil peşe jeňi

Tawtologiýa

Bir formanyň zadyň, hadysanyň ýa-da pikiriň manydaş forma ýa-da söz bilen gaýtalanmagyna tawtologiýa diýilýär. Logik, leksik we grammatik tawtologiýa stilistik öwüşginsiz bolýar. Meselem: Atlara atlar diýilýär, işlige işlik diýilýär. Bu mysaldan görnüşi ýaly, şol bir sözün özüniň ýa manydaş sözünüň ýa-da grammatik formanyň gaýtalanmagy sözleýişi mazmunсыzlyga eltýär. Logik tawtologiýanyň edebiýatda bir predmet bilen ikinji predmetiň deňeşdirilmegine kömek berşini ýa-da başga maksatlar üçin ulanylşyny görmek bolýar. Meselem:

Adam diýmek Adamdyr,
Adam diýmek goýun däl.
Adam ursa adamy,
Munuň özi oýun däl. (B. Hudaýnazarow).

Lingiwistik tawtologiýadan tapawutlylykda stilistik tawtologiýa çeper edebiýat ýa-da publisistik stillerde ulanylanda hereketiň köp gezek gaýtalanmagyny (göre –göre,) intewsiwligi (aglaý-aglaý), täsirliiligi ýokarlandyrmagy (beýik-beýik) we ş.m. hyzmatlary ýerine ýetirip, sözleýişe stilistik öwüşgin berýär.

Giperbola

Giperbola diýip haýsydyr bir hadysanyň, zadyň güýjüni, göwrümini, ölçegini, ähmiýetini çäksiz ulaltmagy aňlatmaklyga aýdylýar.

Tartsa ýygyn, erär topraklar, daşlar.

(Magtymguly).

Maňlaý gasynlaryna ýumruk sokaýmaly boldy.

(“Watan” gazetinden).

Litota

Litota – bu giperbolanyň tersine, ölçegiň, güýjüň we ş.m. manysynyň çendenaşa kiçeldilmesini aňladýar. Mesele: Ol şeýle bir ejizdi, gapdalyndan biri geçse, onuň ýelgnine ýykyljakdy ...Billeriň gylça ýok (Halk aýdymyndan)

Epitet

Epitet - bu predmeti ýa hadysany kesgitleýän, onuň haýsy-da bolsa bir häsiýetli alamatyny görkezýän sözdür. Epitetiň çeper edebiýata bolan gatnaşygyny A. Kekilow şeýle düşündirýär:

“Troplaryň sada görnüşlerinden biri bolan epitet özüniň gelip çykyşy boýunça edebi stil bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. Epitet metafora meňzeş bolup, göçme manylylyk häsiýetini öz sypatlandyrylýan predmetine geçirýär. Meselem: maýa gelin, goç ýigit, guş gursak bugdaý.

Sintaktik stilistika

Sintaksisiň çäginde diliň stilistik mümkinçilikleri örän giňdir. Söz düzümleriniň we sintaktik gurnamalaryň sinonimiýasy sözleýişiň belli bir siferasynda sözleriň wariantlarynyň baglanyşmagy ýa-da olaryň ulanylyşyndaky çäklilik, umuman, beýan edilýän pikiri az – u köp üýtgetmek, many gyşarmalary ýaly haýsydyr bir öwüşgin bermek sintaktik serişdeler arkaly mümkin bolýar. Ritorik sorag, anafora, parallelizim, antiyeza we beýlekiler stilistik sintaksise degişlidir.

Epifora

Epifora bu sözlemleriň ýa jümle bölekleriniň soňundan sözleriň ýa aňlatmalaryň gaýtalanyp

gelmegidir. Epifora çeper edebiýatda ulanylyp, täsirliigi güýçlendirmäge hyzmat edýär. Meselem:

Barýan ugruň päk bolmasa,
däneweri pyglyňdan,
Nirä barýañ, şahyr,
Nirä barýañ? (K. Gurbannepesow).
Ýaýdanýañ, seredýäň depäňe

bakan:

“Ah, nädip çyksamkam, nädip çyksamka”
(G. Ezizow).

Antiteza

Antiteza -- bu sözleýşiň täsirliiligini ýokarlandyrmak üçin sözleýji tarapyndan garşylykly düşüňjeleriň biri-birlerine ýüzugra garşy goýulmagydyr. Meselem:

Çagyrlan ýere, bar otur-da, turma,
Çagyrylmagan ýere görünme, barma.
(Magtymguly).

Ýandak gülläp otyr, bägül solup dur,
Saňa akyl berýär bir samsyk adam,
Iň akyllý adam akyl alyp dur.
(K.Gurbannepesow).

Süýji günler köp hem bolsa, az görner,
Ajy günler az hem bolsa, ötmez hiç.(Magtymguly.)

Inwersiýa

Inwersiýa – sözleýşiň täsirliiligini artdyrmak üçin, sözlemde sözleriň adaty tertibiniň bozulmagy bilen olaryň aýratyn, başgaça tertipde ýerleşdirilmegidir. Sözlemde sözleriň özüne mahsus adaty ýerleşişiniň tersine ýerleşmeginiň sintaktik we stilistik hyzmaty bar. Sözlemdäki sözleriň ornunyň çalyşmagy bilen olaryň sintaktik hyzmaty üýtgeýär. Meselem: Türkmenistan – Meniň watany. Meniň Watany - Türkmenistan. Bu mysaldaky inwersiýanyň sintaktik hyzmaty bar.

Sözlemde sözleriň ornunyň üýtgemegi goşmaça many we täsirlilik öwüşginini döredip, ol ýa başga agzanyň täsirlilik derejesini üýtgedip biler. Meselem: Men onuň bolşuny halamadym. Halamadym men onuň bolşuny.

Ellipsiz

Sözlemiň haýsy-da bolsa bir guman edilýän agzasynyň taşlanylymagyna ellipsiz diýilýär. Ellipsizi ulanmak sözleýşe janly gepleýiş äheňini, çeper beýan ediliş täsirliiligini berýär. Meselem: Bege – berim (ýagşy), şaha adalat ýagşy. (Magtymguly.).

Dertlä em bermeseň, ejize – kuwwat(bermeseň), Agirt betbagtlykdyr ýüz ýaş diýen zat. (K.Gurbanpessow).

Ritorik sorag

Bu berilýän soraga jogap almak üçin däl – de, eýsem, ol ýa beýleki zada, ýagdaýa, hadysa diňleýjiniň ünsüni çekmek üçin berilýän soragdyr. Meselem: kakasy aýdýan gürrüňleriň nätüýsli ? Düşýäniň ýüzünde iň beýik adam kimkän? Heý-de, il gün bilmezmi?

Parallelizm

Parallelizm – bu bir – biriniň ýanynda duran sözlemleriň ýa-da sözlemiň bölekleriniň sintaktik gurluşynyň meňzeş bolmagydyr. Meselem:

Agyrdyr heňnamlar, uzakdyr ýollar,
Soraşsa ýigitler, sözleşse tiller. (Magtymguly).

Perifraza

Perifraza troplaryň bir görnüşi bolup, predmetiň ýa-da hadysanyň adynyň deregine olaryň häsiýetli alamatyny görkezýän suratlandyrmanyň ulanylmagyna perifraza diýilýär. Meselem: çöl gämileri (düýeler), çöl raketalary (bedewler), çopantelpek, guşgözi.

Stilleriň alamatlary

Stil alamatlary

№t/b	Funksional stil	
1.	Jemgyýetçilik-publisistik stil	Baha berijilikli; çagyryşly; mahabatly (reklamaly); täzeçilligi bilen tapawutlanýan; dokumental-faktologik anyklygy; käbir resmiligi arkaly aýratynlanýan häsiýetde
2.	Ylmy-tehniki stil	Logiki yzygiderlilik; anyklyk; berklik; öwüşginsiz; umumylaşdyryjy, guraksy häsiýetde
3.	Resmi-iş stil	Berklik; stil meňzeşligi bolan; obýektiwlik; anyk; standartlyk; hökmanylyk; takyklyk, dürlüçe düşündirişiň bolmazlygy, oňünden ýzylyp taýýarlanmaklyk görnüşdäki häsiýetde
4.	Çeper-edebiyat stili	Obrazlylyk; çeperçilik, ekspressiwligi gönükdirilen estetik; aýdyň emosional; köpstilli öwüşginli häsiýetde
5.	Janly - gepleýiş stili	Erkin sözlemeklik, anyklyk, yzygiderliksiz, gürüňniň arasynyň üzülmeginiň ähtimallygynyň bolmagy, maglumata emosionallyk bilen baha bermeklik, güýçli tolgunma ýagdaýyň bolmagy, hususy, özboluşly häsiýetli bolmaklyk, idiomatik serişdeleri ulanmaklyk we ş.m.

Stilistik taýdan derňelmeli tekstler mugallym hem talyplar tarapyndan çeper edebiyatdan, ylmy işlerden (makalalardan), gazet—žurnallardan, resmi – iş kagyzlaryndan, kanunçylyk resminamalaryndan okuw prosesiniň dowamynda erkin seçilip alynmak göz önünde tutulýar.

Tekstiň stilistik derňew edilişiniň nusgasy:

- 1)stil; içki stil; žanr;
- 2)haýsydyr bir sfera boýunça adamlaryň toplумы;
- 3)tekstiň esasy hyzmaty;
- 4)tekstiň kimlere niýetlenendigini anyklamak;
- 5)tekstde ulanylýan pikir ýöretmäniň tipi;
- 6)diliň formasy; diliň tipi; diliň görnüşi;
- 7)stil alamatlary;
- 8)stiliň tekstdäki dil alamatlary; (*Leksik alamatlary; morfologik alamatlary; sintaktik alamatlary*)
- 9)awtoryň keşbi;
- 10)awtoryň individual stilistik aýratynlyklary.

S Ö Z L Ü K

Analitik – gowy derňew (analiz) edip bilýän adam.

Adylyýe – ýustisiýa.

Beýnelmelel -- internaslional

Belletristika – (frans. **belles** – **lettres** (owadan sözlülük) çeper sözlülük; çeper edebiýat. Dar manyda alanymyzda, şygryýetden we dramaturgiýadan tapawutlylykda çeper kýssa.

Beýnelmilel—international.

Deduksiya—bolanda, sap logiki ýol bilen umumy ýagdaýdan hususy (bölek) netijelere barylýar.

Diahroniýa--(gr.: **dia**) (üsti bilen, arkaly, içinden)+**chronos**-wagt) – lingwistikada: diliň ewolýusiýasy, wagtyň dowamynda diliň ýagdaýynyň çalyşmasy .

Demografiýa—(**demos**(halk) halk+grafiýa). Ilat (halk) we ondaky özgerişler baradaky ylym. (Ilatyň sanawy, çaga dogluş bilen bagly, onuň köpelmegi, sanynyň azalyşy, sosial ýagdaýyň ilatyň sanyna täsiri arkaly sanynyň azalyp-köpelişi, ömrüň uzalyşy we ş.m. bagly sanyndaky üýtgeşiklikleri hasaba alyp durmak bilen meşgullanylýar).

Didaksiýa—(gr.didaktikos öwrediji) bu pedagogikanyň bilim bermegiň we öwretmegiň (onuň maksady,mazmuny,kanunalaýyklyklary we prinsipleri) nazaryýetini (teoriýasyny) işläp düzmek,şeýle hem okuw prosesinde terbiýe bermek baradaky bölümidir.

Diwan—kanselýariýa.

Ewolýusiýa – (lat. **ewolutio** (1) proses, üýtgeşme, ösüş; 2) tebigatda, jemgyýetde bolup geýän hereketleriň, ösüşiň formalarynyň biri, ýagny üznüksiz, kem- kemden bolýan mukdar özgermeleri . **Ewolýusiýa** sözi düýpli, hil özgermeleri aňladýan **rewolýusiýa** sözünden tapawutlanýar.

Ekspansiýa – beýleki ýurtlara syýasy we ykdysady täsirini ýetirmek, hatda zor bilen basyp almaklyga çenli ýetýän imperialistleriň agressiw syýasaty.

Äfgär -- organ.

Fenomen— (gr.: phinomenon -- являющееся) 1) seýrek, adaty däl ýagdaý; 2) haýsydyr bir tarapdan aýratyn tanalýan görnükli adam; 3) biziň aňyмызыň obýektiw hakykaty şöhlelendirmeýän, subýektiw mazmuny.

Fenakeş-proletar.

Fyrka-partiýa.

Feleton -- beýan etmaniň ýumoristiki (degişme) we satiriki (ajy üstünden gülme) öwrümleri ulanylyp ýazylan gazet ýa-da žurnal makalalary.

Geo—(gr.:gē Ýer (planeta) Ýere, ýer togalagyna, ýer gabygyna we beýlekilere degişli zatlary aňladýan goşma sözüň birinji bölegi bolup gelýär.

Geosyýasat—Fiziki, ykdysady we syýasy geografiýany ýalňyş düşündirýän, basabalyjylykly syýasaty esaslandyrmak üçin ulanylýan duşmançylykly, ylmy ýoýan taglymat.

dünýä,subýektiň amaly taýdan täsir edýän,akyl ýetirjek bolýan zady;haýsyda bolsa bir hereketiň ugrukdyrylan predmeti ýa-da ýagdaýy;
3)edara,kärhana şeýle hem haýsyda bolsa bir işiň edilýän ýeri; 4)garm.:doldurgyç.

Ijraikom – ýerine ýetiriji komitet.

Ittihat -- birleşik.

Ijtimagy – sosial. syýasy

Iştrakiýun -- kommunistik

Interwýu -- metbugata (radio ýa-da telewideniýä) bermek üçin kim-de bolsa biri bilen alnyp barylýan söhbetdeşlik.

Jahalat--garaňkylyk.

Jenup--gunorta.

Jemhuryýet--respublika.

Jahangir—imperialist.

Žurnalistika—žurnallarda,gazetlerde edilýän edebi-publisistik iş.

Žurnalist—žurnalistika bilen iş salyşýan edebi işgär.

Kalatnama—mandat.

Korrespondensiýa -- 1) hat alyşmak, hat ýazyşmak;
2) poçta, telegraf üsti bilen ugratmak; haýsy—da bolsa bir ýerde bolup geçýän waka barada gazete, žurnala iberilýän habar.

Katastrofa -- (gr.: **catastrophe** – agdarylyşyk , öwrün, soňy (bir zadyň ahyry), heläkçilik.

Müderres -- lektor.

Maddyparaz,maddyýun ---materializm.

Mnelmnykle -- original.

Meslek -- prinsip.

Muharryr -- redaktor.

Muhtariyat -- awtonomiya.

Nemaýyş -- demonstrasiya.

Oçerk -- durmuş faktlary gysgaça ýazyp beýan edilen uly bolmadyk edebi eser.

Obýekt -- (lat.: **objektum** predmet) 1) bizden üzňe, biziň aňmyza bagly däl daşky. **Publika**— haýsy-da bolsa nähilidir bir umumy alamatlar birleşdirýän jemgyýet ýa-da aýry-aýry şahslar.

Publisist—publisistiki iş bilen meşhullanýan ýazyjy.

Publisistika—häzirki döwrüň (öz döwrüniň) jemgyýetçilik-syýasy meseleler boýunça edebiýatlar.

Reportaž—ýerli wakalar, gündelik wakalar barada metpugat üçin, radio, telewideniýe üçin maglumatlar.

Reportyor—ýerli durnuşyň bolup geçýän wakalary barada maglumat ýetiriji gazet işgäri.

Sfera—1) haýsydyr bir zadyň ýaýrawynyň çägi; 2) jemgyýetiň käri, wezipesi, işi boýunça toplumy; 3) matematikada: giňişligiň bir nakadyndan hemme nokatlary deň daşlaşdyrylan ýapyk üst; şar.

Statistika—jemgyýetiň we önümçiligiň, olaryň biri-birine gatnaşygynyň we özgermeleriniň ösüşiniň mukdar taýdan görkezmelerini öwrenýän, işläp düzýän ylym; 2) köpçülikleýin bolup geçýän ýagdaýlaryň, wakalaryň mukdar hasaby.

Situasiya—ýagdaýlaryň düzümi, jemi.

Subýekt—(lat.: subjectum) 1) daşky dünýäni (obýekti) we oňa amaly taýdan täsir edýän adam; 2) nähilidir bir

alamatlary bolan adam; şahsyýet. 3) ýürid.: nähilidir bir hukugy we borjy bolan adam; 4) logiki eýe, ara alnyp maslahatlaşylýan zat (predmet); 5) gramm.; eýe.

Sinhronizm—(gr.: synchronismos) iki ýa-da birnäçe ýagdaýlaryň ýa-da ýüze çykmalaryň edil şol bir wagta gabat gelmegi.

Sinhroniýa—(gr.: synchronismos) 1) bu hem sinhronizm ýaly; 2) lingw.: bir döwürde ulanylýan diliň ýagdaýy.

Şereket—imperialist.

Şura—sowet.

Teşkulat—gurama.

Teşwikat—agitasiýa-propaganda.

Tarakkyýat—progres.

Wasyke—dokument.

Ynkylap—rewolýusiýa.

Yttyfak-soýuz.

Ynkylapçy—rewolýusioner.

Zyýaly—intelligent.

Edebiýatlar:

1.Azymow P. Türkmen diliniň meseleleri. Aşgabat, 1969.

2.Alaýew S. Türkmen dilinde ewfemizmler. Aşgabat, 1953.

3.Babaýew K. Türkmen dilindäki metaforalar we olaryň ulanylyşy – Ýygyndyda: Türkmen sowet dil biliminiň ösüşiniň käbir meseleleri. Aşgabat, 1972.

4.Kekilow A. Söz syrlary. Aşgabat, 1975.

5.Nepesow G. Metafora çeper diliň möhüm serişdesidir. Aşgabat, 1983.

6.Esenmyradow N. Magtymgulynyň eserlerinde çeperçilik serişdeleri – Ýygyndyda: Magtymguly. Aşgabat, 1961.

7.Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007.

8.Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Türkmenistan sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007.

9.Saparmyrat Türkmenbaşy. Ruhnama. Aşgabat, 2001.

10.Saparmyrat Türkmanbaşy. Ruhnama. Ikinji kitap. Aşgabat, 2004.

11.Babaýew K. Türkmen diliniň stilistikasy. Aşgabat, 1989.

12. Şyhyýewa O. Türkmen dili we sözleýiş sungaty. Aşgabat, 1996.
13. Babaýew K. Dokumentleriň we iş kagyzlarynyň türkmen dilinde ýazylyşy. Aşgabat, 1983.
14. Babaýew K. Türkmen diliniň stilistikasy. Aşgabat, 1983.
15. Babaýew K. Diliň obrazly serişdeleri. Aşgabat, 1983.
16. Babaýew K. Resmi dokumentleriň we iş kagyzlaryň dil medeniýeti. Aşgabat, 1982.
17. Babaýew K. Türkmen diliniň praktiki stilistikasy. Aşgabat, 1972.
18. Nepesow G. Türkmen edebi diliniň publisistik stili. Aşgabat, 1993.
19. T. Täçmyradow. Türkmen diliniň orfoepik sözlügi. Aşgabat, 1978.
20. T. Täçmyradow. Türkmen edebi diliniň orfografiýasynyň sowet döwründe formirlenişi. Aşgabat, 1976.
21. T. Täçmyradow. Türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkler (1979).
22. T. Täçmyradow. Dil medeniýetiniň meseleleri (1979)
23. T. Täçmyradow. Sözleýiş medeniýetiniň aktual meseleleri (1980).
24. T. Täçmyradow. Türkmen sözleýiş medeniýetiniň käbir meseleleri (Aşgabat, 1988).
25. Nyýazow S. Stilistikany öwretmegiň esaslary. Aşgabat, 1994.

26. Ожегов С.Л. Словарь русского языка. Москва, 1986.
27. Розентал Д.Е. Практическая стилистика русского языка. Москва, 1974.
28. Кожина Н.М. Москва, 1977.
29. П.С. Пустовалов, М.Р. Сенкевич. Пособие по развитию речи. Изд.: Просвещение, 1976.